

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, મુંબઈ.

૧૯૨૧ની શાળાના પરીક્ષા માટે પ્રેક્ટિસ.

સામળાલદ્ કૃત

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

હિ. ગ. અંન્તરિયા.

કિશ્મત આના દશ.

૨૨૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાત કૌપીરાઝિટ વિભાગ]

અંગ્રજીમાંક ૮૭૮૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ઉચ્ચ ૩મી સંવાદ

વિષય ૪ : ૪

સામળલટ્ટ કૃત

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

ઘટતું સંશોધન કરી,
માર્ગદર્શક ટીકા તથા શબ્દકોષ સહિત,
વિચાર કરનાર,

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા.

એમ. એ. એલએલ. બી.

‘કાવ્યમાધુર્ય’, ‘સંગીત મંજરી’ વગેરેના સંપાદક.

સોલ એન્ટરપ્રાઇઝીઝ—મેશર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, મુંબઈ.

સંવત ૧૯૭૧

ઈ. સ. ૧૯૨૦

મુંબઈ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપસંગ્રહ

આ પુસ્તક મુંબઈ નં. ૯૩ ચીચપોક્લી પરેલ રોડ પર લેડી નોર્થકોટ
હિંદુ ચોરફનેજ કે. એન. સેલર પ્રેસમાં બાદવજી પીતાંબર
ઠક્કરે છાપ્યું છે. અને મી. હિમતલાલ ગણેશજી
અંબારિયા એ મુંબઈ નં. ૨ બુલેશ્વર મારગી
પરથી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

પ્રસ્તાવના.

પ્રાણીમાત્ર સમય અને સંજ્ઞેગોને વશ હોય છે-કવિઓ અને લેખકો તત્કાલની અસરથી પર બની, ભવિષ્યને ઘડનારા અને સર્વકાલીન વાતાવરણ ઉભું કરનારા હોય છે, છતાં તેઓ પણ કાળની બેડીનાં બન્ધનથી નિત્યનિમુક્ત રહી શકતા નથી. પ્રશંસા, માન કે ધન માટે પ્રસાદને લખનારા સામાન્ય પ્રતિના લેખકો વાચકની રૂચિને અનુસરે તેમાં નવાઈ નહિ; પણ અસાધારણ શક્તિ ધરાવનારા લેખકો પણ કાળબળની અસરોને સંપૂર્ણપણે તરછોડી શકતા નથી અને તે તે કાળની રહેણી કરણી અને આશય ઉદ્દેશો તેઓનાં લખાણમાં અન્નણ્યે પણ પ્રવેશ પામી જાય છે. લેખકની ખરી કિંમત આંકવામાં, તથા તે લેખકના સમય સંબંધે જ્ઞાન આપવામાં આવી બાબતો ભવિષ્યને ઉપયોગી થઈ પડે છે-પરંતુ જેમ જેમ સંસ્કાર અને જીવનભાવના વિકાર અને વિકાસ પામે છે તેમ તેમ લેખકોની કદરમાં પણ ફેર પડતો જાય છે-કદરમાં ફેર પડે છે તેટલું જ નહિ, પણ લેખકના લખાણમાંથી કેટલુંક નિરૂપયોગી, કેટલુંક અબુઘટનું, અને કેટલુંક તે અવશ્યે તજવા લાયક ગણાવા લાગે છે. ગુજરાતનું જીવન જે જે સંસ્કારો ઘડણ કરતું જાય છે તેને પરિણામે ગુજરાતનાં મૂળ કવિઓનાં લખાણમાંથી કાંઈ કાંઈ ઓછું વધારે પ્રિય અને એ સ્વાભાવિક છે.

પોતાના સમયથી પર ળની, અત્યન્ત ઉચ્ચ વાતાવરણમાં વિહરનારા કવિઓના લખાણમાંથી ઘણું તો તેના તે સ્વરૂપમાંજ રાખી શકાય છે, પરંતુ તેવાઓના લખાણમાંથી પણ આધુનિક કાળને કેટલુંક તજવું પડે છે. સામળનાં લખાણમાંથી હાલના શિષ્ટ વર્ગને ન રૂચે એવું ઘણું છે એમ કહેવામાં તેને ઉતારી પાડવા જેવું કશું નથી. સામળે જેવું અને જેટલું લખ્યું છે તે યધુજ તેવા ને તેવા સ્વરૂપમાં છાપી દેવાથી તો સામળને ઉલટો અન્યાય થવાનો સંભવ છે—તેમ કરવાથી ગુજરાતી સાહિત્યને પણ હાનિ થવાનો સંભવ છે. સામળ વગેરે જૂના કવિનાં કાવ્યોને, તેમની કૃતિનું સત્ય અને શિષ્ટ સ્વરૂપ સાચવી રાખીને, આધુનિક રૂચિને ન ખુંચે તેવા વેશમાં ઉતારવાનો વિચાર ઘણાં વર્ષો થયાં સૂઝ્યો હતો, પરંતુ તે વિચારને આચારમાં મૂકવાનો પ્રસંગ તો, ઉદમ કર્મ સંવાદ શાળાન્ત પરીક્ષા માટે ‘ટેકસ્ટ’ તરીકે સ્વીકારાયથીજ મળ્યો. કાવ્યને કોઈ પણ રીતે હાનિ ન થાય, સામાન્ય વાચક વર્ગ, અને ખાસ કરીને ઉગતા વિદ્યાર્થીઓ કાવ્ય વાંચતાં જરા પણ ન અંચાય તેવું સર્વપ્રિય સ્વરૂપ જાળવી રાખી, બીજાં જૂનાં કાવ્યો પણ ફરી છાપાવવા જેવાં છે.

ઉદમ કર્મ સંવાદનું જે સ્વરૂપ આંદિ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તે ઘણું ભાગે ગુજરાતી પ્રેક્ષ તરફથી પ્રકટ થયેલ બૃહત્ કાવ્ય હોલ નના બીજા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ પરથીજ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે—જે કે તે આવૃત્તિમાં પણ કોઈક છાપભૂલ, કોઈક નકલભૂલ, કોઈક સમજદૂર અને એવાં એવાં કારણોને લીધે શંકાસ્થાનો ઘણાંજ હતાં. તે શંકાસ્થાનોનું નિવારણ કરવાનો પ્રયાસ એક બીજી પ્રત

પરથી કરવામાં આવ્યો છે. ગુજરાતી પ્રેસવાળી બૃહત્ કાવ્ય દોહા-
નની પ્રતને ક એમ સંજ્ઞા આપી છે. અને બીજી પ્રતને ખ એમ
સંજ્ઞા આપી છે. ખ પ્રત શિક્ષાછાપની છે-તે મેળાવી આપવાનું
માન રા. રા. હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પરીખ-બી. એ. ને છે. તે
પ્રત અમદાવાદમાં સને ૧૮૫૮ સંવત ૧૯૧૫ માં લલુભાઈ અમી-
ચંદે પોતાના છાપખાનામાં ‘વાંચનારાઓને બુધી તથા ચતુરાઈ
વધે તેને વાસ્તે’ છાપી છે. તે કેવા સ્વરૂપમાં લખાઈ છપાઈ છે
તેનો કાંઈક જ્યાલ, ટીકાને અંતે તેમાંથી થોડી લીટીઓ અસલ
સ્વરૂપમાં છાપી છે તેથી આવી શકશે.

છેવટનું સ્વરૂપ નક્કી કરવામાં મુખ્ય આધાર ક પ્રત પર રાખ્યો
છે. પણ જ્યાં તેનો પાઠ દેખીતી રીતે જ ભૂલભરેલો કે અર્થ
વગરના લાગ્યો છે ત્યાં ખ નો પાઠ, જે વધારે સારો હોય તે જ
સ્વીકાર્યો છે. જ્યાં બંને પ્રતના પાઠ સંતોષકારક ન હોય ત્યાં ક નો
જ સ્વીકારી, જરૂર જણાઈ ત્યાં ખ નો પાઠ નીચે આપ્યો છે. ક નો
પાઠ જ્યાં તદ્દત જ દૂષિત જણાયો ત્યાં તે તેની નોંધ લેવાનું જરૂરનું
માન્યું નથી તે પણ વિચારશીલ વાચકોને વિચાર કરવામાં-વિવેક
કરવામાં મદદ થાય તેવા હેતુથી પાછળ ટીકામાં તેની નોંધ ઘણું
ભાગે લીધી છે ખરી.

આ પ્રતિ તૈયાર કરવામાં રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ,
રા. રા. નરસિંહરાવ બોળાનાથ દિવટિયા તથા રા. રા. જટાશંકર
પરમાનંદ પંડ્યા એમાંનું જે મદદ કરી છે તેમને માટે તે સૌનો
ઉપકાર માનું છું. તેમજ રા. રા. જગન્નાથલાલ બુક્ષાખીરામ જની

ખી. એ. એ પ્રકટ કરેલ સુભદ્રા હરણ તથા રા. રા. કે. હ. ધ્રુવે પ્રકટ કરેલ કાદમ્બરી (પૂર્વ ભાગ) ની ટીકા પરથી અહિં તહિં સારા ખુલાસા મળી શક્યા છે. ન્યાં મતનું મળતાપણું હતું ત્યાં તે તે ટીકાકારોના શબ્દોનોજ ઘણે ભાગે ઉપયોગ કર્યો છે-તે માટે તે ખંને લેખકોનો પણ ઉપકાર માનું છું.

છેવટમાં આ સંવાદને પ્રકટ કરવામાં મેશર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંપની એ તથા છાપવામાં કે. એન. સેલર પ્રેસના કાર્ય કરનારાઓએ જે સરળતા કરી આપી છે તે માટે તેમનો પણ ઉપકાર માની કૃતાર્થ થાઉં છું.

સાન્તાક્રુઝ
તા. ૨૩-૪-૨૦

}

હિ. ગ. અંજારિયા

કવિ સામળભટ

કૃત

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

(દોહરા.)

- શ્રી શંકરસુતને પ્રણમું, બુદ્ધિ તણેા દાતાર;
અંગે સીંદુર શેલતું, મોદિક અમૃત અહાર.
બ્રહ્મસુતા તુજને નમું, માયું એક પસાય;
૪ રસના વાસ કરો સદા, તો બુદ્ધિ પ્રપુલ્લિત થાય.
નંદસુત નરહરિને નમું, મુરલીધર મહારાજ;
અંધ કરું શુભ શાસ્ત્રનો, રાખે મારી લાજ.
કર બેડી ઠવીને કહું, કોઈ મા દેશે ખોડ;
૮ ઉદ્યમ કર્મ વર્ણન કરું, પહોંચે મનના કોડ.
માત તાત ગુરૂ ઇજને, ચરણે નામું શીશ;
અંચળ ચિત્ત છે અંધમાં, કોએ મા કરશે રીશ.
ઉજ્જેણી નગરી વિષે, ક્ષીપ્રા ત્રેટ શુભ સ્થાન;
૧૨ નીર વહે અતિ નિર્મળાં, જાણે અમૃત પાન.

૧ ખ ચરણે નમું. ૨ ક બાળે સીંદુર. ૩ ખ નંદનંદન. ૪ ખ અર્થ કરું.
૫ ક નિર્મળું.

- મહાકાલેશ્વર શિવ વસે, શક્તિમાન હરસિદ્ધ;
જે ઠોઠ સેવે એહને, તે પામે નવ નિદ્ધ.
- ૪ વર્ણ અઢાર વસે જહાં, રાજ્ય કુળ છત્રીસ;
નરનારી અતિ શોભતાં, પૂરણુ ગુણ બત્રીસ.
વેદ્યુત વાડવ વસે, જે પાળે ખટ ઠમં;
ગૌપ્રાહ્મણ રક્ષા કરે, ક્ષત્રી તણે એ ધમં.
- ૮ વૈશ્ય ઠરે વ્યાપાર શુભ, શાસ્ત્ર તણે પરમાણુ;
૧૦ વૈશ્યુવ સેવા વિપ્રની, શૂદ્ર ઠરે નીરવાણુ.
ધર ધર ઉત્સવ અતિ બણે, વાજે તાલ મૃદંગ;
પૂજા પુરુષોત્તમ તણી, નિતનિત નાટ્યારંભ.
વિક્રમકેરા વંશમાં, ભદ્રસેન મહારાજ;
૧૨ રાજ્ય ઠરે તે નગરમાં, કરતો મોટાં ઠાજ.
મહા ભક્ત મહારાજનો, કામ તણે અવતાર;
સત્ય વચન બોલે સદા, કણું સમો દાતાર.
અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યા તણે, જાણે મર્મ વિવેક;
૧૬ મહિપતિ મોટા વશ કર્યા, ધયો છત્રપતિ એક.
પટરાણી ઘેર પાંચસે, રૂપ તણે ભંડાર;
વનિતા પોડણ વર્ષની, રંભા રતિ અવતાર.
ઐઠો રાય સમા ભરી, ભદ્રસેન ભડ ભૂપ,
૨૦ ચાગર રહજે ચોપાસથી, અતુલિ તેજ મહારૂપ.

- છત્ર ધર્મું શિર ઠનકનું, ભૂપણ અંગ અપાર;
 સિંહાસન સોહામણું, બેઠો મહા બુંબાર.
 ચાર વાજર અતિ ચતુર છે, તે આઘે સેહે ચાર;
 ૪ એક સુબુદ્ધ બીજે સુલક્ષણે; ત્રીજે તત્વવિચાર;
 ચોથો ગુણભંડાર છે, રાજ્ય તથા શિર ભાર.
 પાંડિત બેઠા પાંચશે, ગુણીજનને નહીં પાર.
 નાટક ચેટક અતિઘણાં, હાસ્યકથા રસ હોય;
 ૮ નૃત્ય કરે વારંગના, તે દેખી મન મોહ.
 ચોપટ બોલે મનુષ્ય સમ, મેના ને બહુ મોર;
 શબ્દ કરે સોહામણા, રસિયાનાં ચિત્ત ચોર.
 મહીં માગણ મળીયા બહુ, બંદીજન જજ્ઞ ગાય;
 ૧૨ રાજકલા છત્રીશસું, બેઠો માલવશય.
 ભર જોખન વર્ષ સોળમાં, સુંદર ચતુર સુજાણ;
 આસન બેઠો અવનવો, જાણે બિદીઆ બાણ.
 અજીત સભા છે જોહની, શાસ્ત્ર સ્મૃતિ બોલાય;
 ૧૬ પાંચ પ્રમાણ કરે સદા, (તેમ) ન્યાય અન્યાય તોળાય.
 એક સમે ઇંદ્રાસને, બેઠા સુરપતિ રાય;
 દેવલોક સભા સહુ, આનંદ બોલછવ થાય.
 નૃત્ય કરે વારંગના, મદનમંજરી નામ;
 ૨૦ વસુધર દેવને નિર્મિયો, તત્ક્ષણ પ્રગટ્યો કામ.

- એક એકને નિર્જિયાં, જેઠાએ હરખ્યાં આપ;
 કોપ ચડ્યો સુરરાયને, તત્ક્ષણ દીધો શાપ.
 જાઓ પૃથ્વીમાં પડો, દેવસલા નહિ કામ;
 ૪ મનુષ્ય થઈ મરશો જદા, તદા સ્વર્ગમાં કામ.
 દેવ પડ્યો પૃથ્વી વિષે, શિવશર્મા દ્વિજરાજ;
 ઉજ્જયણી નગરી વિષે, વિદ્યા કેરું ઝાજ.
 કરણાટકમાં કામિની, ગુણકા કુલ અવતાર;
 ૮ નૃત્ય ગીત ગુણચાતુરી, જાણે નાટક સાર.
 દેવ તણો અભ્યાસ જે, જાણે તેના ભેદ;
 રાત દિવસ નવરંગમાં, ક્ષણ નવ પામે ખેદ.
 ૧ મહિલાએ એમ વિમાસીયું, મૂર્ખ છે મૃત્યુલોક;
 ૧૨ જીતું રાજ્યસલા ધણી, મન વિચારી શોક.
 પંડિત કો પ્રીછે નહીં, ચતુર ન ધાલે હામ;
 ૨ એવું પૂછું પ્રશ્ન હું, કરું કારમું કામ.
 સહિયર સાથે સાતસેં, સોળ વર્ષ શુભ રૂપ;
 ૧૬ કામકળા મન કદિપયું, જીતું ભારે ભૂપ.
 જે કો મુજને જીતશે, તે જાણું ધરદેવ;
 પૂરણ પ્રીત કરી રમું, કરું બહુ વિધિ સેવ.
 કરણાટકથી સંચરી, મન વિચારી મમં;
 ૨૦ વાદ કરું હું પંડિતા, ઉદ્યમ વડું કે કમં.

- રહીઆળી રથ પર ચઢી, જ્યેા સોરઠ દેશ;
 જીત્યા પંડિત જામના, કામરૂ કર્યો પ્રવેશ.
 નૈષધ આવી નાર તે, જ્યેા દેશ બંગાલ;
 ૪ જગજ્ઞાથને નીરખવા, આવી છે તત્કાલ.
 પાટણ નીરખ્યું પ્રેમશું, રમઘડુ કેરો રાય;
 ખુરાસાન મુલતાન થઈ, મારૂ દેશ પલાય.
 મેઢપાટથી કચ્છ ગઈ, આવી સોરઠ દેશ;
 ૮ જહાં નાર મુલક્ષણી, જોળન જાળે વેશ.
 દક્ષિણ જીત્યું દેખનાં, પૂર્વ પશ્ચિમ સાર;
 કાશી દેશ કાશ્મીર તે, દેશ નિહાળ્યા ચાર.
 પંડિત સરવે પારખ્યા, મને ન આવી વાત;
 ૧૨ જાણી ખાણ વિદ્યાતણી, આવી છે ગુજરાત.
 દેખી ગુજર્જર દેશને. મનમાં વિરમય થાય;
 પંડિતને માને નહીં, પાખંડી પૂજાય.
 દ્રવ્યવાળો વિનતા કરે, ગુણીજનને નહીં માન;
 ૧૬ નાક લેક જાણે નહીં, નહીં જ્ઞાન નહીં તાન.
 તે નિર્મિ હર્મિ મુંડરી, ચાલી ચતુર મુજાણ;
 માલવ દેશે માટો રવિ, ઉજાણે મેલાણ.
 ચતુર નાર ચંચળ વસે, જ્યાંહાં સમજી નાર;
 ૨૦ કનકકળશ શિર પર ધરી, વેહેતી ક્ષિપ્રા વાર.

- નરનારી જોઈ ચાતુરી, જોયાં સુંઠર વન;
 વધાવંત બહુ વિપ્ર છે, નીરખી હરખ્યું મન.
 નીરખ્યું નગર સોહામણું, પહોંતી મનની અશ;
 ૪ રાજદારે સંચરી, આણી મન ઉલ્લાસ.
 પોળે ઉલો પોળીઓ, તેને કહી એમ વાણ;
 હું આવી પરદેશથી, કરો રાયને જાણ.
 પ્રતિહારે જઈ પ્રેમશું, મુજરો કીધો રાય.
 ૮ બેઠ કર જોડી બોલિયો, જહાં બેઠી સર્વ સભાય.
 કોઈ એક આવી કામની, સ્વરૂપ અપરંપાર;
 માગે હુકમ હજુરનો, ઉભી છે રાજદાર.
 રાય સુણી રણીયાતસું, ૧સટકે કીધી સાન;
 ૧૨ તેડો રાજદરબારમાં, દઈને આજાં માન.
 તત્ક્ષણ રપાછો પોળીયો, આવી ઉલો ત્યાંહે;
 મહિપત તેડે માનસું, જાઓ સમા છે જ્યાંહે.
 આઝી ચતુરા ચમકતી, મળવા માલવરાય;
 ૧૬ મદનરી મહિલા ખસી, યનયન ધરતી પામ.
 બીડી મુખમાં પાનની, સજ્યા સોળ શણગાર;
 સાહેલી સંગ સાતસેં, રૂપતણો બાંડાર.
 કમકમ ચાલે કમકતી, અમઝમ વાગે જોર;
 ૨૦ કમઘમ વાગે ઘુમરા, કામતણી સમશેર.

- ચંદ્રવદની મૃગલોચની, સિંહના સરખો લંક;
કામ ધનુષ શોભે ભડું, જ્યુટીકરો વંક.
વરજાગી વેણી સજી, જાણે મણિધર નાગ;
૪ હંતં જાણે દાડમ કળી, અધુર પરવાલી રાગ.
સાડી પહેરી શોભતી, ઉર એકાવલ હાર;
કડકડતો છે કંચુવો, કસણ કસ્યાં છે ચાર.
નખ શિખ શોભા નિરખતાં કહતાં ન આવે છેહ;
૮ કંઈ પેરે વણું ન કીજીએ, મુખમાં જિહ્વા એક.
નારી નિરખે નેહયું, ધરતા મન આનંદ;
હૃદિ ન ચુકે તે થકી, જેમ ચકોર ને ચંદ.
આસનની ઉંચાઈથી, નિરખે રાયજી રૂપ;
૧૨ નારી આવી નીહાળતી, જ્યાં ખેડો છે ભૂપ.
કર જોડી ઉભી રહી, છોડી મનની લાજ;
મોઢો ફેડી મુજરો કયો, જય જય જય મહારાજ.
ચતુરાએ ચોદિશ ભાણિયું નિરખી રાજ સભાય;
૧૬ સૌનાં મન શીતલ હવાં, ઉલટ અંગ ન માય.
નારી શું નરપતિ વહે, કહો કયાં તમારો દેશ;
કયાંથી આવ્યાં ને કયાં જશે, કયાં કરવો પ્રવેશ.
કોણ થકી ઉત્પન્ન હવાં, કોણ તમારું નામ;
૨૦ કોણ તમારો ઘરઘણી, અમ સાથે શું કામ.

- મહિપતિશું નારી વહે, સાંભળ મૂપતિ વાત.
 કરણાટકથી આવિયાં, ગુણકા અમારી જાત.
 કામકળા મૂજ નામ છે, જનક ન જાણું કાય;
 ૪ જે પૂછ્યું કહે માહેડું, તે પતિ અમારો હોય.
 નરપતિ નિરખ્યા અતિઘણા, છતી સર્વ સભાય;
 પંડિત પણ છોડાવીયાં, પુતલાં જાંઘ્યાં પચાસ.
 નગર અનેરાં નિરખતી, આવી તાહારી પાસ;
 ૮ પંડિત સળળા સાંભળ્યા, વસતા તારે વાસ.
 પંડિત હોય તો પાઠવો, વાર ન લાવો લેશ;
 નહિં તો આપો પૂતળું, (તો) જાઉં અમારે દેશ.
 બીજું કામ કંઈ એ નહીં, કડું વિદ્યાશું વાઢ;
 ૧૨ નરપતિ સભા નવખંડની, તેના ઉતારું નાહ.
 નૃપતિ મન ચિંતા થઈ, એ તો મોટું કામ;
 એ આપીશું પુતળું, તો તો જાશે રમામ.
 પંડિત પુરા પાંચસેં, પૂછું તેને આજ;
 ૧૬ કોઈ છતે આ જીવતીને, રાખે મારી લાજ.
 બીડું બાસઠ પાનનું, બેઠા પંડિત જ્યાંય;
 ૧૭ સોંપ્યું પરધાનને, ગયો મુખુદિ ત્યાંય.
 પંડિત સૌ પાછા પડે, કોઈ નવ ઘાલે હામ;
 ૨૦ શિવશર્મા સનમુખ થયો, કરવા મોટું કામ.

- પાન સુખદિ કર થકી, લઈ ચડાવ્યાં શીશ;
 લખ્યું હશે તે તો થશે, જે કરશે જીગદીશ.
- ૪ અતિ ઉમેદથી ઉઠીઓ, હરખ્યો હઈડાં માંદા;
 હું છું એ નારને, દેખે સર્વ સલાય.
- માન પદ્મીયું ઘણું મહિપતે, તત્ક્ષણ કૂલ્યું તન;
 પ્રિતે પાસે બોલાવિયો, આશ્યું અર્ધ આસન.
- ૮ માન ઘણે મહિપત વદે, જીત્યાનો જશ રલેહ;
 જે પુછે એ પ્રેમદા, તેનો ઉત્તર ઝડેહ.
- વાડવ વિનતાને કહે, મુજ સાચું શું જ્ઞેય;
 પુછી લે જે પૂછવું, જે મન ઇચ્છા હોય.
- છોડી નાંખ એ પુતળાં, શીદ વેંદારછ બાર;
 ૧૨ છું છું સૌ દેખતાં, ઉતારું અહંકાર.
- રાખીશ માં કેાઈ ઓરતો, પુછ્યે વિપરીત બાત;
 સંદેહ ભાગ્યું સર્વદા, પ્રસન્ન શારદા માત.
- પંડિતને કહે પદ્મણી, સાંભળ દ્વિજ એક ધમં;
 ૧૬ પ્રથમે પુછું એટલું, ઉઘમ વડું કે કમં?
- દ્વિજ હરખ્યો મનમાં હસે, વસે રૂદેમાં બોલ;
 શાસ્ત્ર વચન તેં પૂછિયું, હું કરું તેનો તોલ.

શાખાશ પદ્મણી પુછયું ભલું, કોઇથી નવ કહેવાય;
હું કહું તુજને આજ એ, જેથી સંદેહ જાય.
રામાશું ઋષિજી વહે, ભાંગુ એ ^૧સંદેહ;

૪ પૂછ બીજું કંઈ પૂછવું, મન ઇચ્છા હોય જેહ.
વચન સુણી હરખી તહા, નિરખી દ્વિજનું રૂપ;
સરખી ભેટ મળી મુજને, પરખી ભારે ભૂપ.

કર જોડી કહે કામની, સાંભળજે દ્વિજ રાય;
૮ કોને કહીએ ચતુર નર, તેહ બતાવો હાય.
પંડિત તે કોને કહું, મૂરખ કોણજ હોય;
ધનપતિ તે કોને કહું, કોણ દરિદ્રિ સોય.

કોણ સુખી કોણ દુખિયા, કોણ કાયર કોણ શૂર;
૧૨ કોણ મૂવો કોણ જીવતો, કોણ નિકટ કોણ દૂર.
કોણ વાત અચરત કહે, કોણ રાજા કોણ રંઠ;
ઉત્તર આપો એટલો તો, વાળો આઠો અંક.

સ્તબ્ધ થયા સુણતાં સહુ, જેમ ચિત્રામણ લેખ;
૧૬ લક્ષણ એનાં આગળાં, દીસે બુદ્ધ વીસેખ.

વિપ્ર કહે વનિતા સુણો, રૂઢે ધરી બહુ ધ્યાન;
તેં પૂછયું તે હું કહું, શાસ્ત્રતાણું જે જ્ઞાન.

- ખાટો તુરો ખટરસ, નવરસ ચતુર અનેક;
 ખીર નીર કરે જૂજવાં, હંસ ચતુર છે એક;
 પય પાણી કરે એકઠાં, મેલે હંસ હનુર;
 ૪ દ્વધ દ્વધ પ્રાશન કરે, પાણી મેલે દુર.
 ચતુર પુરુષ તો એક છે, તેં પૂછ્યા બહુ લોક;
 અનુક્રમે ઉત્તર આપિશું, જે વાણી બોલે વેક.
 નિર્ણય શાસ્ત્ર તણું કરે, જાણે સર્વ વિવેક;
 ૮ એવા પાંડિત અતિ ઘણા, હરિગુણ જાણે એક.
 કીર્તિ આપ તણી કરે, ધરે વૃથા શિર ભાર;
 મરે પરસ્ત્રીના રનેહથી, હરે ન ચિત્ત લગાર.
 એવા મૂરખ કેટલા, કહેતાં ન આવે પાર;
 ૧૨ પરિબ્રહ્મને પૂજે નહીં, તે મૂરખ અવતાર.
 હયપતિ ગજપતિ રથપતિ, સિંહાસનપતિ જેહ;
 પુત્રદારા પરિવારશું, લક્ષ્મી ને વળી નેહ;
 એવા ધનવંત અતિ ઘણા, કહેતાં નાવે છેહ;
 ૧૬ રામનામ ગાંઠ ગર્થ છે, મોટો ધનવંત તેહ.
 આસનાવાસના જેમાં નહી, આજસ ઊંઘ હોય અંગ;
 ૧૭ વિષ જઈ યાચે યાચના, થાય ઘણું રમાન ભંગ

૧ એ અધિકાર દરિદ્રનો, એવા અપરંપાર;
 ગર્થ ઘણો હાતા નહીં, તે દરિદ્રનો સરહાર.
 રસંપ સહોદરમાં ઘણો, દેહ નિરાગી હોય;
 ૪ નવ જાતું પરદેશમાં, સુખિયો કહિયે સોય.

સંતોષી સળળો સુખી, એવા સુખી હજાર;
 જેને માથે રણ નહીં, સુખિયાનો સરહાર.
 મુરખ સુત છે જેહને, વિધવા કન્યા હોય;
 ૮ ચતુર વસે કુશામમાં, મોટો દુઃખિયો સોય.

દુઃખી કહું હું કેટલા, સાંભળ શામા વાણ;
 ભૂખ દુઃખ વકુભારજા, એ દુઃખિયો પરમાણ.
 બ્રાહ્મણ જળથી એસરે, ક્ષત્રી રણથી જાય;
 ૧૨ વૈશ્ય ડરે વેપારથી, તે કાયર કહેવાય.

કાયર કહેતાં બોલીયે, મોટો કાયર જેહ;
 ઘેર અભ્યાગત આવિયો, આદર ન કરે તહ.
 શૂરા જે કો રણ મધે, પરકાજે હે પ્રાણ;
 ૧૬ બોલે રાજસલા વિષે, 'છત્યા જશ સૂજાણ.

ઠરે બહાર જે રંકની, ન કરે આપ વખાણ;
 થોડું ધન ખરચે ઘણો, તે શૂરો પરમાણ.

૧ ક એમ અધિકાર દરિદ્રનો. ૨ ખ સંપત્તિ હોયે ઘરમાં ધા
 ૩ ખ કુનાર છે. ૪ ખ છતે.

મુરખ તે પહેલો મૂવો, બીજો જેને રાગ;
ત્રીજો પરદેશી મૂવો, ચોથો પરવશ લોગ.
મૃત્યુક એવાં અતિ ઘણાં, તેમાં નહીં કંઈ ભેદ;

૪ મોટું મરણ દરિદ્રનું, વાણી જોલે વેદ.

૧૬૦ એંશી કેા નેવુ સો, ચિરંજીવ નહીં કોય;
જેનાં જશ કીર્તિ સદા, તે તો જીવે સોય,

દશ ઇંદ્રિ છે દેહમાં, જેણે શોભે તન;

૮ સરવે શોભે વેગળું, સદા સમરખી મન.

ફર દેશ વસે ઘણા, ફર સમુદ્રનું પૂર;
જેશું મન માન્યું સદા, તે પાસે નથી ફર.

દુનિયા દેખે દુખતી, ડરે ન દિલ લગાર;

૧૨ એહ મુવા મરવું નથી, અચરત એહ અપાર.

એક રાય પૃથ્વીપતિ, બીજો ધનવાંત જેહ;

એવા રાજા અતિ ઘણા, મોટો રાજા મેહ.

રંક પશુ પરવશ પડ્યું, બીજું બાળ કહેવાય;

૧૬ રંક શિરોમણિ કન્યકા, જ્યાં આપે ત્યાં જાય.

વચન સુણી વાડવતણાં, વનિતા કહે ધન્ય ધન્ય;

જે મેં પૂછ્યું તે તમે કહ્યું, માન્યું મારું મન.

વળી વિપ્ર પૂજું તુને, તારી બુદ્ધિ પવિત્ર;
સાચું ખોલ સુલક્ષણા, કોણ શત્રુ કોણ મિત્ર.

૪ શું રૂડું છે સર્વથી, ભુંડું શું કંડેવાય;
સચું સહોદર કોણ છે, વહલું તે શું થાય.

વાણી તે વિપ્ર વહે વળી, વળી વળી મન આનંદ;
શત્રુ છે તુજ દેહમાં, તેહ બતાવું કંદ.

૮ ક્રોધ લોભ મહા મોહ છે, મદ મત્સર અહંકાર;
તેથી મોટો કામ છે, શત્રુ તણો સરદાર.

અજીત જીતાએ નહીં, નાખે નર્કને ઠામ;
મોટો સૌકો જાણ્યો, મોટો શત્રુ કામ.

૧૨ આપણુશું જે નેહ કરે, કંડે મનડાની વાત;
રાજદારે રણ વિષે, જેહ કરે સંગાત.

મિત્ર કહીએ તેહને, જેની બુદ્ધિ પવિત્ર;
વિપત્તિ સમે અળગો નહીં, તે છે મોટો મિત્ર.

૧૬ ખાવું પીવું ખર્ચવું, મોટમ પદવી માન;
સૌથી સારું ખર્ચવું, પંચે કર્યું પ્રમાણ.

ભુંડું કરવું કાસડું, ભુંડો વેહેવો ભાર;
સૌથી ભુંડું માગવું, સુમ કેવો દાતાર.

સગો બાપને બેટડો, સગો કામનીને કંથ;
 સગો સ્વારથ બાણવો, ચતુરા વિચારો ચંત.
 વહાલું બાળક પારણે, વહાલી નારી નેટ;
 ૪ કરી પરીક્ષા પડિતે, પુરણ વહાલું પેટ.

શાબાશ શાબાશ શ્યામા કહે, ઉત્તર આપો ઝંક;
 સૌથી મોટો કોણ છે, નાનો કોણ વિશેક.
 મોટો શ્રોમંત સૃષ્ટિમાં, મોટો ધનવંત રાય;
 ૮ મોટો દાતા સર્વથી, કીર્તિ ન ચિત્તમાં બહાય.
 નાનો નિરધન નિર્ગુણી, નાનો દુઃખ સમેત;
 સૌથી નાનો નાતે તજ્યો, સાંભળજે ધરિ હેત.

કામકળા કલોલશું, કહે સુણ બ્રાહ્મણ મર્મ;
 ૧૨ વાત કરે વિસ્તારશું, જે ઉદમ વડું કે કર્મ ?
 વચન કહેજે વિચારથી, હું નહીં રાખું લાજ;
 નહિ રાખું શર્મ સભા વિષે, લાજથી વણસે કાજ.

શિવશર્મા કહે સુંદરી, સાંભળ ચતુર સુબાણ;
 ૧૬ વડું કર્મ ઉદમ થકી, બોલે વેદ પુરાણ.
 કર્મ તણી ગત અવનવી, નીરધનિયાં ધન હોય;
 કર્મ કરે જે કામિની, ન કરે બીજે કોય.

મૂર્ખને કર્મ કવિ કરે, રંકને જેસાડે રાજ;
કર્મ કર્મ ને કર્મ એ, ઉઘમ તે કુણ કાજ.

કોપ કરી કહે કામિની, ઉઘમ મોટો થાય;
૪ હું વખાણું તેહને, સાંભળો પંડિત રાય.
ઉઘમ કરતાં નિરખીયાં, સૌ કો રંક ને રાય;
કોણ રહ્યાં એવું કહી, જે કર્મ કરે તે થાય.
જે જાણો તો કહો મુને, ન કરો મનમાં ખેદ;
૮ સભા સહુ કો દેખતાં, ભાંગું તમારો ભેદ.
ઉઘમ ઉઘમ એજ છે, અહકો સૌથી આપ;
કર્મ ખિચાડું બાપડું, ઉઘમ પૂર પ્રતાપ.

ઉઘમવાદીનો સિદ્ધાંત.

(આપાઈ.)

કામકળા કહે સાંભળ બ્રહ્મ, ઉઘમથી અહકું નહીં કર્મ;
૧૨ સઘળા લોક ઉઘમવશ હોય, - કર્મ સાડે જેસે નહીં કાય.
મથુરાપુર નગરનું નામ, સુરસેન રાજાનું ઠામ
તેમાં વિપ્ર વસે બે જ્ઞાત, સત્યવાદી રૂડા સાક્ષાત.
બુદ્ધિ વિવેક ને વિદ્યાવંત, સાધુ શિરોમણિ રૂડા સંત;
૧૬ એક નારાયણ બીજે નરહરિ પતિવ્રતા બેને સુંદરી.

- નારાયણ કહે મોટું કર્મ, નરહરિ હે ઉઘમનો મર્મ;
 વાદ કરે બે બાંધવ ઘણો, સંદેહ ભાગે નહીં તે તણો.
 વાદ કરતા બેહુએ ગયા, રાજસભામાંહે પરવર્યા;
 ૪ રૂડો પ્રતાપ રાજ તાહરો, ચુકાવો ન્યાય માહરો.
 સભા મધ્યે પંડિત જોડલા, ઉઠીને નમીયા તેટલા;
 રાજાએ દીધાં બહુ માન, બાણી વિપ્ર તણા સંતાન.
 રાજા કહે સ્ત્રીધ્યાં મુજ કાજ, માનુભાવ પધાર્યા આજ.
 ૮ અમ સરખું કોઈ કારજ કહો, સુખેથી સભામાં રહો.
 વિપ્ર કહે રાજા સુણ મર્મ, મોટો ઉઘમ કે મોટું કર્મ;
 એટલો ન્યાય ચુકાવ તું આજ, નહીં તો દેહ કરીશું ત્યાજ.
 અસત્યવાદી થાશે આપ, બેસશે બ્રહ્મહત્યાનું પાપ;
 ૧૨ રાય સુણીને છાનો રહ્યો, પ્રત્યુત્તર તેમને નવ કહ્યો.
 પંડિત પૂછયા રાયે ઘણા, સંદે નવ ભાગ્યા તેહ તણા;
 ના કહેતાં બ્રાહ્મણ દે શ્રાપ, જૂકું કહેતાં લાગે પાપ.
 રાત દીવસ વિચારજ કરે, કોથી અરથ એકે નવ સરે;
 ૧૬ વડો વજર વનમાળી નામ, રહ્યા કહી ઉઠ્યો એણે ઠામ.
 પંડિતનો કરવાને સંચ, રાજાશું રચિયો પરપંચ;
 સુનું મંદિર એક વિશાલ, ઓરડા આઠ ઉંચું ચોમાલ.
 અગોચર મેલી સુખડી, જે ખાધે ભાંગે ભૂખડી;
 ૨૦ કોરી ગાગર ઉદકની હુતી, અગોચર મેલી અણછતી.

પછી વિપ્રના તેડયા તન, બાંધવ્યાં તેમનાં લોચન;
નિર્ભય થઈ બાંધ્યા ચોપાસ, નહીં આંખે દેખ્યાની આશ.

કરી મોહોર બાંધ્યા બે બાંધુ, ઉઘમ કર્મ વિદ્યાના સિંધુ;

૪ સુના મન્દિરમાં મેડ્યા બેય, શિવશર્માને ગુણકા કહેવ.

સંપુટ કીધાં તેનાં બાર, જોઈયે કોણ પામે છે અહાર;
જોઈયે કોને રહે છે ધીર, જોઈયે કોણ પીએ છે નીર.

એક દિવસ તે સ્થાનક રહ્યા, ક્ષુધા તૃષારી દુખિયા થયા;

૮ કર્મવંત તો પેઠી રહ્યો, ઉઘમી ઉઘમ અથે ગયો.

કર્મી કહે કોણ ઉઘમ કરે, આમાં જે જાએ તે મરે;
ઉઘમી કહે ઘેલો તું આજ, ઉઘમથી સરશે સૌ કાજ.

માંડી તેણે અણખોલણ ઘણી, બેસી રહ્યો ત્યાં કર્મનો ઘણી;

૧૨ બીત ભંડાર મેડી ને મેહેલ, ઉઘમ આગળ સઘળું સેહેલ.

હીધો પાર તે મંદિર તણો, જેને નેહ ઉઘમશું ઘણો;
તેને ત્રુક્યા શ્રીભગવાન, આપ્યા હાથ મેવા પકવાન.

કોરી ગાગર શીતલ જળ જેહ, આવી હાથ ઉઘમીને તેહ;

૧૬ ગાંઠે બાંધી આવ્યો ત્યાં, ક્ષુધવંત બેઠો છે જ્યાં.

પોતે ભક્ષ કયું તે ઘણું, તૃપ્ત થયું ઉદર તે તણું;
વળતી મનમાં આવી દયા, પ્રસન્ન બાંધવ ઉપર થયા.

હસી હાથમાં આપ્યો અહાર, કર્મિએ આરોગ્યો તેણે ઠાર;

૨૦ સુરજ ઉગ્યો ને વીતી રાત, ઠાઠ્યા બહાર થયે પરભાત.

છોડ્યાં નેત્ર ને પૂછી વાત, તમે સાચું જોલો સાક્ષાત;
રાત દિવસનું કહોને દુઃખ, કેમ વેઠાણી ભુંડી ભૂખ.

(દોહરા.)

વિપ્ર કહે સુણુ નરપતિ, સાચું કહું તમ સાથ;
૪ દુઃખ ન આવે હુકહું, ઉઘમ મારે હાથ.

ઉઘમ કર્યો મેં અતિ ઘણો, ત્રુઠ્યા શ્રી ભગવાન.
શુધા તણું દુઃખ ટાળિયું, ભક્ષ કર્યાં પઠવાન.
પરમારથ પ્રીતે કરે, નારાયણશું નેહ:
૮ સોચું હાથ તે વિપ્રને, સંતોષણો એહ.

પેટ ભયું પેલે કમિંએ, આખર જોડ્યા હાથ;
ઉઘમ અદકો એ થકી, કર્મતણો શો સાથ.
કામકળા કહે વિપ્રને, મન વિચારી જોય;
૧૨ ઉઘમથી જે નીપજે, ઠરે ન બીજો કોય.

શિવશર્મા કહે સાંભળો, કર્મતણી કહું ગત.
ઉઘમ કર્યો તો ઉંદરે, કહું તેની ઉતપત.
કામકળા કહે કહેા મુને, કર્મ તણો વિસ્તાર;
૧૬ સભા રહી તે સાંભળી, હું પામું તેનો પાર.

કર્મવાદીનો સિદ્ધાંત.

(ચોપાઠ.)

- શિવશર્મા કહે સુણ સુંદરી, વાત કહું તુજને વિસ્તરી;
 ૧ દક્ષિણ દેશ જોગીયાળું ગામ, વિષવાદી રહેવાનો ઠામ.
 બાજીગર વાદી કહેવાય, મંત્ર જંત્ર તણો એ રાય;
 ૪ સર્પ સાહીને ઘરમાં ધરે, જડી ખુટીનાં કારજ કરે.
 અઘોર વનમાં વાદી ગયો, પહાડ પર્વત ઉપર જઈ રહ્યો;
 મુરલીનો ત્યાં કાંધો નાદ, આવ્યો સર્પ સુણવા તે સાદ.
 વાદીયે તેને તલ્કણ ગ્રહ્યો, પોતાને મંદિર જઈ રહ્યો;
 ૮ લાગ્યો વાંસનો કરંડ આપ, તેમાં ઘાલ્યો મણિધર સાપ.
 નવ મેદયું ભોજન કે નીર, પામ્યો દુઃખ તે સર્પ શરીર;
 ઉઘમ સર્પ તે શાનો કરે, કર્મ અનુસારે તે પરવરે.
 વિશ્વાસ રાણે કર્મજ તણો, માગશે ભક્ષ મુજને બહુ ઘણો;
 ૧૨ કર્મ જોરે લંકા હુટશે, કર્મ બધનથી છુટશે.
 તો તેના ઘરના ઉંદર ઘણા, વિશ્વાસ રાણે તે ઉઘમ તણા;
 કર્મ તે તો તૃણવત ગણે, ઉઘમ ભાવથી ભારે ભણે.
 ઉંદર એક હુતા તે ત્યાંહે, રહેતો વાદીના ઘરમાંહે;
 ૧૬ રશિર મોટો ચોટો વાંકડો, મૂછ મોટી છોટો છાંકડો.

૧ ખ દક્ષિણ દિશા જોગીયાળું ગામ ૨ ખ રશિર મોટું મોટા મોઠું
 મોટી મૂછ હોડે વાંકડો.

- કાપે કાપક કોઠી ઘણી, નવ આણે બીહીક કોષ તણી;
 ઉઘમ પર જેને છે મન, નાંખે ઉઘાડી ઢાંકયાં અન્ન.
 ઘી ગોળ ને વગી ગોરસ ખાય, એ છે ઉઘમ કેરો રાય;
 ૪ એક દિન મન ઠર્યો વિચાર, લાવું આજ અદકેરો આહાર.
 દાણા દૂણી કોણજ ખાય, અદકો ઉઘમ કરવા જાય;
 એમ ધારી આદ્યો પરચંડ, જ્યાં ઢાંકી મેલ્યો તો કરંડ.
 દેખી કરંડ રળીઆતજ થાય, ઊલટથી આવેરો જાય;
 ૮ એમાં દીસે છે સુખડી, કાઢી ખાળે લાંગે ભુખડી,
 એમ કરી લાગ્યો કાપવા, વહાલાંને વહેંચી આપવા
 પાડી છિદ્ર ને પેઠો માંહે, કર્મી સર્પ ગેઠો છે જ્યાંહે.
 વહન વિકાશ્યું તેહજ તણુ, પેઠો ઉંદર લેવા ઘણું;
 ૧૨ ગળ્યો મૂષક ને લાંગી ભૂખ, કર્મે તેનાં રાખ્યાં દુઃખ.
 પામ્યો સુખ શરીરે સાર, પાડ્યું છિદ્ર તે આળ્યો ખહાર;
 પામ્યો સુખ તે ઉંદર ગળ્યો, જઈ સજ્જન સૌ કોને મળ્યો.
 ઉઘમી ઉઘમ એળે ગયો, કર્મવંત તે આગળ થયો;
 ૧૬ કર્મ કરે તે ન કરે કોય, કામકળા વિચારી જાય.
 ઉઘમી હંકારે છે વહાણ, કર્મે ખુડે કે ખુડે પ્રાણ.
 ઉઘમી વાવી ખેતર પડે, સુકે કે ઉમેલો પડે.
 ઉઘમી ગાડોને બારે ભરે, વાટે લુટે કે બળદજ મરે;
 ૨૦ કરે હજારો ઉઘમ મોટ, લાંગે રજરાસ કાં આવે ખોટ.

- ઉઘમ શું ઠરશે એ મર્મ, જીતે સર્વ થકી એ કર્મ;
 પંડિત બોલ એમ બોલ્યો અતીશ, ચઢી રામાને સગળી રીશ.
 અરે પંડિત તું મૂર્ખજ હોય, ઉઘમથી માટું નહીં કોય;
 ૪ 'કર્મ' તણું કેટલુંક જોર, ઉઘમ શાહા ને કર્મજ ચોર.
 ઉઘમ રાય ને કર્મજ રાંક, હારે કર્મ તે આડે અંક;
 તે તો એક દેખાડું શાખ, દેખાડું હોયે અભિલાષ.
 પ્રમાણ બીજા પંડિત ઠરે, ઉઘમ આગળ કર્મ પાણી ભરે;
 ૮ ઉઘમ સઘળે છે સમર્થ, બદ્ધા વિષ્ણુ જાણે અર્થ.

(દોહરો)

- પંડિતને કહે પદ્મણી, મનમાં થઇ લયત્રીન;
 વાત કહું ઉઘમ તણી, જેમ બગલે ખાધાં મીન.
 વિપ્ર તો દે હાંકારડો, સાંભળે સર્વ સભાય;
 ૧૨ કામઠળા મુખ ઉચ્ચરે, ઉઘમનો મહિમાય.

ઉઘમવાદીનો બીજો સિદ્ધાંત.

(ચોપાઇ)

- કામઠળા કહે જોડો હાથ, એક કહું ઉઘમની વાત
 હીમાચળ પાસે એક વન તે જોતાં હરખાયે મન
 આંખા જાંબું ને પીપળા, વડ રવિવેદી દીસે વડા
 ૧૬ કોયલ મોર ટહુકા કરે, તે સાંભળતાં હર્ષડું ઠરે

- એક સરિતા કેરે તીર, મોટો વડ છે ઘેર ગંભીર;
 વડ ઉંચો છે જોજન એક, શાખા તેની છે વિશેક.
 તે ઉપર બગલાનો ઠામ, મોટો બગ એક ધર્મી નામ;
 ૪ વૃદ્ધ થયો ને થાક્યો દેહ, ભક્ષ લોજન મળે નહીં તેહ.
 બીજા બગ સૌ ચરવા જાય, પેટો ખેઠા તે નવ ઉઠાય;
 સંભાળે પોતાનું કર્મ, ઉઘમનો નવ રાખે મર્મ.
 સ્ત્રી પુત્ર તો રીસજ કરે, લાવી કળે ને પેટજ ભરે;
 ૮ નારી કહે કાંઈ ઉઘમ કરે, કર્મ તણો તો નહીં આશરે.
 વૃદ્ધ બગ કહે વિનતાને વાણ, મુરખ સહુ તમે છો અજાણ;
 જે લખ્યું હોય કર્મ જ માંય, કાટિ ઉપાયે પુરું ન થાય.
 સ્ત્રીને રીશ ચઢી છે ઘણી, કર્મ સાડું બેસી રહે ધણી.
 ૧૨ ખાવા પીવા ન આપ્યો આહાર, કર્મી દુઃખ પામ્યો તે ઠાર.
 કર્મ ઉપર રાખ્યું છે મન, પાંચ દિવસ ન પામ્યો અંન.
 પેટ અંગ સહુ ગળી ગયું ઉઘમ ઉપર મનડું થયું.
 બગતો કહે સ્ત્રી સાંભળ વાત, તું કહે તે કરું સાક્ષાત;
 ૧૬ કર્મ ઉપર આપ્યો છે કોપ, તુજ વચન કરું નહીં લોપ.
 સ્ત્રી કહે સત્ય કહું મહારાજ, ઉઘમ કરે તે પામે રાજ;
 કર્મી ઉઘમ કરવા ગયો, મહા સરોવર પર જઈ રહ્યો.
 નિર્બળ છે તેનું શરીર, જઈ ખેઠો સરોવર તીર,
 ૨૦ રંક સરખો થઈ બેસી રહ્યો, એમ કરતાં દિવસ એક ગયો.

સરોવરમાં છે મચ્છ અપાર, મનમાં પ્યોતે કયો વિચાર;
 ૧ બગલો તો મહા જ્ઞાની છે, જાતિ સ્વભાવ મૂકે નહિ તે.

પાપનો ધાય છે પશ્ચાતાપ, માટે મૂક્યો અધર્મ આપ;
 ૪ મોટા મચ્છ હતા જેટલા, આવ્યા બગ પાસે તેટલા.

ઠરી પ્રણામ ને ઉભા રહે, કુશલ છે એમ મુખથી કહે;
 ધર્મી બગલે ધુણાવ્યું શીશ, પૂછે મચ્છને તેને હીશ.

મચ્છ કહે મામા બગ સુણો, મનની વાત અમ આગળ બણો;
 ૮ બગ કહે સુણો મચ્છ સહુ, તમારું દુઃખ હેડે છે બહુ.

મુજને દુઃખ છે તમારું ઘણું, ઠાઝે છે હેડું અમતણું.
 પૂછે મચ્છ શી છે એ વાત, તે વિસ્તારીને કહો ખ્યાત.

આજ હું ધમ લોકમાં ગયો, સાંભળી વાત મહા દુઃખયો યયો;
 ૧૨ બાર વરસ નહીં આવે મેહ, દુઃખ પામશે તમારી દેહ.

શીતળ સરોવર સૂકાઈ જશે, શી ગત લાણેજાની થશે;
 સુકાશે સરોવરનું ઁનીર, સર્વે મરશે આણે યતીર.
 કુડું વચન એમ બગલે કહ્યું, મચ્છ ગિયારે સાચું લહ્યું;

૧ ખ આણે

૨ ખ લોભમાં મન નથી ધાલતો, નથી મદ તે એ જાલતો;
 એ તો કો પરમ જ્ઞાની હોય, જાતિ સ્વભાવ તન્ને નહિ કોય.

૩ ખ વાર ૪ ખ ઠાર.

- કહે મચ્છ અમને સુખ થાય, મામા એવો કરો ઉપાય;
તમે સમર્થ છો પંખીના ઘણી, અમ પગ વિનાનાને ચિતા ઘણી
બગલો બોલ્યો ક્ષણું એક રહી, મનમાં ઠપટ ને રાંકડો થઈ;
૪ આવો અમે વસું છું જ્યાં, અખુટ સરોવર છે એક ત્યાં.
અખુટ સરોવર કેડું નીર, સુખે રહો સહુ તેને તીર;
મચ્છ મનમાં વિચારજ કરે, ત્યાં જાવાની મનસા ધરે.
પંથ વેગળો કેમ જવાય, ચરણ વિના અમે કેમ ચલાય;
૮ કહે બગ બેસો ખાંધે ચઢી, પહોંચાડું સરોવર આ ઘડી.
બે ચારેક તે ઉપર ચઢે, અદકા ધરડે નહીં ઉપડે;
મચ્છ લઈને ઘેરજ જાય, સર્વનાં મન રળિયાતજ થાય.
બગ જીવ્યો નારી છોકરાં, સર્વ પરિવાર જીવ્યાં ઉછર્યાં;
૧૨ ડાહ્યો એક આપે ઉચ્ચરે, મન ગમે તે પેતાને કરે.
એની સાથે જે કોઈ જાય, તેને બગલો નિશ્ચે ખાય;
એ ઉદમ ઠરવા આવિયો, ફંદ કરી એ તો ફાવિયો.
એ ઠરે છે એની રીત, મચ્છને એને ક્યાંની પ્રીત;
૧૬ મચ્છ નવ સમજ્યા બીજા મર્મ, જાણે નહીં બગલાનું કર્મ.
લખ્યું હશે જે કર્મજ માંય, એમ કહી બગ સાથે જાય;
નિત્ય ચારો લઈને જાય, આઘો જઈને તેને ખાય.
વળી બીજે દિન આવે ફરી, ચાર મચ્છ લઈ જાયે હરી;
૨૦ ઘર જઈને કહે સાચો મર્મ, મારો ઉદમ ને તમારું કર્મ.

- બીજે દિવસે આવી રહે, દિવ વારુ કુશળ છે કહે;
 કહે સંદેશો કહાવ્યો છે મન્મે, અમો અહીંયાં રહું છું સુખે.
 કર્મવંતા મન્મે આગળથી જાય, જે જે ઉદમનો મહિમાય;
 ૪ બગલે જધને સ્ત્રીને કહ્યું, ઉદમ કરતાં દુઃખડું ગયું.
 કર્મ સાડું બેસી રહ્યો નેટ, ત્યારે નહોતું ભરાતું પેટ;
 થોડે થોડે સૌ આવશે, એક વર્ષ સુધી ચાલશે.
 કામકળા કહે સાંભળ ઋષિ, કર્મ મન્મે થયા ત્યાં દુઃખી;
 ૮ ધર્મી બગલાનો એ મર્મ, ઉદમ આગળ હાયું કર્મ.
 સૌ સભા સાંભળી રહી, રાજને મન ચિંતા થઈ;
 રખે નારી છૂતીને જાય, ઉદમનો વાંચી મહિમાય.
 શિવશર્મા કહે સાંભળો રાજ, રખે ચિંતા કરતા આજ;
 ૧૨ કર્મ માળીએ બેસીને જાય, ઉદમ તે દેખીને રોય.
 અમૃત રૂડાં કર્મી ખાય, ઉદમી દેશ વિદેશે જાય;
 એ વાત તો શાસ્ત્રજ તણી, કહું કથા એ ઉદમજ તણી.

કર્મવાદીનો બીજો સિદ્ધાંત.

(દોહરા)

- વચન સુણી વનિતા તણું, બોલ્યો વિપ્ર વચન;
 ૧૬ વાત કહું છું કર્મની, જેમ માને તારું મન.
 સૌથી મોટું કર્મ છે, સાચું કહું આ દિશ;
 નિરભાગી એક વરતિયો, ભાગ્યું જેનું શિશ.

કામકળા સુલ કામિની, સંદેહ તારો જાય;
ઉદમ કરવા સંચરે, કર્મહીણો ૧ હુઃખાય.

(ચોપાઈ)

- શુભ વાણી વિપ્રે ઉચરી, શુભજે તું સલુણી સુંદરી;
૪ મહિથલપુર એક નથ અનુપ, પદ્મસેન તેનો છે ભૂપ.
છત્રીસ લક્ષણ ને શુભવંત, સાધુ શિરોમણિ રૂઠો સંતઃ
પદ્મકેતુ તેનો પરધાન, ને પર મહિપતનું ગહુ માન.
તે રાજાને ન કંઈ બાળ, મસ્તક વંજા ફેરી ગાળ;
૮ નારી તેને કનકાવતી, રાત દિવસ ઝુરે છે સતી.
સ્રીને હુઃખે મેલ્યું રાજ, આલ્યો રાય પુત્ર માગવા કાજ;
પદ્મકેતુને આપ્યું પાટ, ગયો રાય ગંગાને ઘાટ.
અઘોર વનમાં જઈ ક્યો ઘણું, રાખ્યું મન દઢ પોતાતણું;
૧૨ નિર્ભય થઈ ગયો તે સંગ, હીઠું ચિંતામણિ શિવનું લિંગ.
પ્રદક્ષિણા દઈ લાગ્યો પાય, રંક ઉપર કરો કરૂણાય;
સિદ્ધનાથનું દર્શન થયું, પાતક પાંચ જન્મનું ગયું.
આસનવાળી માંડ્યું ધ્યાન, સિદ્ધનાથ આપો સંતાન;
૧૬ અભયવર આપો તમે ઇશ, જગતપિતા છે શ્રીજગદીશ.
હનાળે અગ્નિમાં રહે, ૨વરસા ધનધારા શિર સહે;
શીતકાળ મહાજાણું નેહ, અનેક કળ કરે છે દેહ.

તપ કરતાં બાઝા દિન ગયા, ત્યારે પરિબ્રહ્મ પ્રસન્ન થયા;
માગ માગ રે રાજા તું, જે માગે તે આપું હું.

(દોહરા)

- સાર કરી સિદ્ધનાથજી, આપો એ વરદાન;
૪ શરણ આળ્યે શર્મ તુજને માગું મુખ સંતાન.
ઇશ કહે સૂણ મહિપતિ, આંખે ફળ તું જાય;
તેમાંથી ફળ એક લે, પુત્રજ તેના હોય.
પટરાણીને આપજે, સરવે થાશે સૂત્ર;
૮ દેવાંશી દશ માસમાં, પ્રગટશે તારે પુત્ર.
ઇશ અલોપ તત્ત્વેવ થયા, રાજા ચડીયો ઝાડ;
આંખે ફળ દીઠાં ઘણાં, રીઝે લાગી રાડ.
જેટલાં ફળ છે વૃક્ષને, તેટલા પુત્રજ હોય;
૧૨ ગાંઠે ગાંધ્યાં અતિ ઘણાં, મર્મ ન જાણે કેય.
શત જે શત ને ચાર શત, લીધાં ઘણાં વિશેક;
નીચે ઉતરી નિરખ્યું, રહ્યું જે જાંમાં એક.
અચરત પામ્યો અતિ ઘણું, ચઢીઓ ખીજ વાર;
૧૬ લીધાં બમણાં તે થકી, સમજ્યો નહીં ગમાર.
હરખ માંહે નિર્મિ બુએ, ફળ થયાં અલોપ;
દીઠા લોભી અતિ ઘણો, ચઢ્યો ઇશને કોપ.
લોભી જાણે લોભમાં, જાણે પરહું વડાજ;
૨૦ સોઢો સાચું માનજો, ઝાડે લોભે હાથ.

(ઓપાધ)

પ્રગટ થઈ શિવ જોડ્યા વાણ, રાજા છે તું ચતુર સુખાણ
એક પુત્ર મેં આપ્યો તુને, લોભ કરી ઉવેજે મને.

(દોહરા)

જે તું લાલચમાં પડ્યો, તો ન હોય તારે તન;
૪ જા પાછો મંદિર ફરી, ફાકટ જો ના દન.
લોભે પ્રીત ઘણી ઘટે, લોભે નહીં વહેવાર;
લોભે લાજ રહે નહીં, લોભીને નહિં કાર.
આ અવનીમાં અવતરે, જે કોઈ નરને નાર;
૮ લક્ષણ થોડું લોભનું, તે જીત્યો સંસાર.

(ઓપાધ)

રાજા કહે હું તારો રાંક, શિક્ષા કર પ્રભુ મારો વાંક;
લોભી પણ હું છઉં તાહરો, અપરાધ ક્ષમા કરો માહરો.
શિવ કહે માફ વચન ન જાય, ત્રણ લોકનો લોપજ થાય.
૧૨ આપું તુજને બેટી એક ભૂપ, અતુલ તેજ ને અતિશે રૂપ.
એવું કહીને ચાલ્યો તેહ, સફળ થયો મુજ મનુષ્ય દેહ;
માગી શિખ મહિપતિ સંચર્યો, એક ફળ લઈ પુર ધર ફર્યો.
વધામણીયા નગરમાં જાય, પ્રજા સૌ રાજયાતજ થાય;
૧૬ રાણી રાયનો ટળિયો શોક, મળવા આવ્યાં મહાજન લોક.

આવી મંદિર આસન ઉરે, રાજરીત રાજા ઉચરે;
 ગુરુ પૂર્ણિમાનો આવ્યો દિન, મહિપતિયે તિયાર્યું મન.
 પધાર્યો રાણીને ઘેર, કૃપા આરોગ્યું રૂડી પેર;
 ૪ અતિ આનંદે દહાડો જાય, અતિ ઉલટ અંગ ન માય.

(દોહરા.)

માસ દશ પૂરણ થયા, રાણી રાય મન હેત,
 પુત્રી પ્રગટી પદ્મિની, ત્રિલોકમાં નહિ તેજ.
 બ્રહ્મણુ ભાટ જાયજ બહુ, આપ્યાં અદ્ધકાં દાન;
 ૮ ટળ્યું મેહેણું વાંઝનું, માનુની પામી માન.

(ઓપાઘ.)

દિનદિન કન્યા મોટી થાય, રમત રમે મનની ઇચ્છાય;
 સાહેલી રમવા સેંચાર, લક્ષણુ પુરણ વીશ ને બાર.
 સાત વરસ વેગે વડી જાય, રાજાને મન ચિંતા થાય,
 ૧૨ કન્યા જોગ કોઈ વર લાવિયે, પ્રીતે પુત્રીને પરણાવીયે.

(દોહરા.)

કન્યા કહે સુણો તાતજી, અમો કરશું શિવ પૂજન,
 મન ગમતો વર શિવજી, આપશે રૂડું રતન.
 અવર બીજો વડું નહીં, ૧મારે તેનો ઓપ,
 ૧૬ હુકમ થશે શુભપાણીનો, શાંત પમાડું શોક.

વાત એવી મનથી કરી, તાતની આજ્ઞા લીધ,
 જે સેવે શુભપાણીને, તે પામે નવનિદ્ર.
 દેશપતિ ને છત્રપતિ, અનમી જેને આપ,
 ૪ તે સૌ સાચું માનજે, શિવ પૂજન પ્રતાપ.

(ઓપાઠ.)

કનક કથોલાં ચંદન ભાર, વાજે વાળાં અપરંપાર;
 ઢોલ દહામાં વાજે સાર, મનડામાં આનંદ અપાર.
 પૂર મધ્યે ઢંઢેરો ફરે, સામો પુરૂષ કો નવ સંચરે;
 ૮ શિવપારે એમ શોભા થાય, કુંવરી પૂજા કરવા જાય.
 દેવદત્ત પ્રાદ્યુષ્ય એક ગુણી, સેવા કરે નિત્ય શંભુતણી;
 દુર્ગાંજી ગાઠે નહીં કંઈ ધન, પરંપરા ઉપર એનું મન.
 રાત દિવસ કળે છે કાય, શિવ પાસે માગે કન્યાય;
 ૧૨ ભોળો પ્રાદ્યુષ્ય વિદ્યા ભણે, કુડ કપટ મનમાં નવ ધરે.
 કુંવરી વર માગે શિવ પાસ, વિપ્ર જાયે કન્યાની આશ;
 ૧૬ ત્રણ કાળ શિવ પૂજે તેહ, નારાયણ ઉપર બહુ નેહ.
 તેને મિત્ર એક મળતીયો, નામ નીરભે જાતે વરતીયો;
 કરે મંત્ર જંત્રનાં ઠામ, જાદુગર જાણે સહુ ગામ.
 સાથે સઘળે રમતા ફરે, સુખદુઃખની તે વાતો કરે;
 ખેડે જણ ખેડા ચોટા માંચ, કુંવરી પૂજન કરવા જાય.
 વિપ્ર ઠમ અનુસારે રહે, વરતીયો ઉઘમ લક્ષે લહે.

(રોહતા.)

વરતિયે મન વિચારીયું, ઉઘમ ઠરું ઉપાય;
 કપટ કરીને લીજીએ, રૂઢી રાજઠન્યાય.
 વિપ્રને કહે વરતિયો, ચિત્ત ધરી સાંભળ કર્ણુ;
 ૪ હું કહું તે ઉઘમ કરે, તો રાધની કન્યા પર્ણુ.
 ખલવાટે ખોટું કર્યું, મનમાં રાખ્યું ઝેર;
 પ્રાદ્યુષને આગળ કરી, કન્યા લાવું ઘેર.
 ઉઘમ કરીએ સર્વથા, નાખી જોઇએ ચોટ;
 ૮ જો મરશે તો પ્રાદ્યુષો, મારે થાની ખોટ.

(ચોપાઇ)

દ્વિજવરને પૂછે ખલવાટ, તજવું તારો ઉચાટ;
 શિવ પૂજી મુવો બહુ ઠામ, તેથી કોઇ સચું નહીં કામ.
 સાચું જોલે પાળે ધર્મ, નિત્ય ઊઠી વખાણે ઠર્મ;
 ૧૨ ઘરમાં જોડાં ઠાંધ નહીં મળે, ઉઘમ કીધા વિના નહીં ફળે.
 હું કહું તે તમે ઉઘમ કરો, રાજકુંવરીને નિશ્ચે વરો;
 પૂજી કરે છે કુંવરી જહાં, અણુછતા પેસોં જઇ તહાં.
 પૂજન કરી પળે લાગશે, શિવ પાસે સ્વામી માગશે;
 ૧૬ કહે ધંધર આપો ભરધાર, ત્યારે તું દેજે હું કાર;
 વિવેક વચન કહેજો જે ત્રણ, તે સાંભળશે કુંવરી કર્ણ.

(રોહતા)

કહે એ શ્યામા સાંભળે, હરખ ધરીને જોય;
 બત્રીશ લક્ષણ આગળો, તુંને આપું વર સોય.

- ઉગમણી દિશાએ દેહડું; સુંદર સરોવર પાળ;
માનુની જાળે મલપતાં, ખરે ખર્પોરે કાલ.
તુજ સરખો તુજ જેવડો, ઉત્તમ કુળ મહાડપ;
૪ એસારું ખારણે, વરજે ભારે ભૂપ.
શ્યામા સાચું માનશે, તત્ક્ષણ પાછી જાય;
ખીજે દિવસે આપણે, રહીશું દહેરામાંય.
વરમાળા આરોપશે, જાણી ભારે ભર્મ;
૮ એ ઉદમ તુજને કુળે, શું કરે બિચારું કર્મ.
વચન કહ્યું જે વરતિયે, વાડવે ધરીયું કાન;
જ્યાં ઠપટ ત્યાં ચપટ છે, એ વાત તું નિશ્ચયે જાણ.
દેવ ઠહે સુણ દુરમતિ, નથી કર્મમાં અંક;
૧૨ અવગી ગત ઘાલું કયહાં, એ રાજા હું રંક.
કર્મે લખ્યું જે આપણે, તે લોગવવું સત્ય;
ઉદમ શ્વામિ નહીં કરું મારી નહીં એ મત્ય.
રનિરંજને જે નિરમીયું, મારે તો તે થાય;
૧૬ ઉદમ કરીએ અતિ ઘણો, તે સૌ એજે જાય.
રાય રંક ઉદમ કરે, કર્મ તણા બહુ ફેર;
ઉદમ નવ સાંધી મરે, પણ કર્મજ તોડે તેર.
મેલ વાત મૂરખ મન તણી, કાં કરે ઘેલા ફંદ;
૨૦ અવળો ઉદમ જે કરે, તે પામે બહુ ફંડ.

૧ ખ આરા. ૨ ક નિરંજનને જે નર ગમ્યા, મારે તેનો થાય.

(ચોપાદ.)

મુંડ કહે સાંભળ રે બ્રહ્મ, બેસી રહે વખાણી ઈર્મ;
 ન કરે ઈર્મ તે ઉદમ કરે, દુઃખ દારીદ્ર તે ઉદમ હરે.
 ઉદમનો જોજે મહિમાય, કરું ઉદમ પરણું ઠન્યાય;
 ૪ ઉદમ કરતાં નૃપતિ હોય, કાયં ઉદમથી અતિ હોય.
 જોજે ઉદમ કરિયે અમો, ઈર્મ સારૂ બેસી રહો તમો.

(દોહરા.)

વિપ્ર કહે તું શું કહે, આ તલમાં નહિ તેલ;
 કપટ કરી પરણો તમો, મિથ્યા લવરી મેલ.
 ૮ ઉદમ આશા નવ કરું, કરું શિવ પૂજન;
 જગન્નાથને જે ગમે, સાચું કરું પૂજન.
 ચઢી રીશ શીશમુંડને, તજ્યો વિપ્રનો સંગ;
 જો ઈર્મહિણુ શું કરે, ઉદમ કેરો રંગ.

(ચોપાદ.)

૧૨ મમત ઠરીને ખલવાટીઓ, શિવ પછવાડે જઈને રહ્યો;
 જગન્નાથજી કેરું લિંગ, શીશમુંડે જઈ કીધો સંગ.
 જાળ જવાતું સ્થાનક જહાં, કૃશ થઈને બેઠો ત્યાંહાં;
 હૃદયમાં હૃથ્યા મહાદેવ, કપટકારી આળખિયો દેવ.
 ૧૬ એના હૈયામાં છે ભેદ, કયું ભોગવશે બોલે વેદ;
 એમ કરતાં ઘટિકા ત્રણ થઈ, કુંવરી પૂજન કરવા ગઈ.
 પોતે આપ બેઠી પાલણી, સાથે એક સહસ્ર છે સખી;
 ઉરાટે બહુ અળીલ ગુલાલ, બાજે મૃદંગને વીણા વાલ.
 ૨૦ એમ સખીયો ચોદિશ જોય, પુરૂષ નામ નહિસે કોય.

(દોહરા)

- શિવ દેરામાં આવિયાં, રમઝમ કરતી બાળ;
 હામ હામ દીપક કર્યા, જ્યોતો ઝાક ઝમાળ.
 પંચામૃતે પૂજા કરી, ચંદન કુમકુમ તેલ;
 ૪ ઠપુર કરતુરી અરગળા, કરી રંગની રેલ.
 બિલિપત્ર તિલ તાંદુલા, પુષ્પ સુગંધી અપાર;
 ધૂપ દીપ અતિ આરતિ, અમૃત મેવા અહાર.
 મન માન્યું મહાદ્રુતું, કીધી છે ઠણ્ણાય;
 ૮ માનુનીયે તવ માગિયું, મન આણી લજ્જાય.
 વર આપો વર વંશનો, કરીએ રૂડાં કાજ;
 મહારાજ તમારે મન ગમે, તેવો આપો કંથ.
 માગી વર શંભુ કને પ્રમદા લાગી પાય;
 ૧૨ શિવ પૂજન પ્રતાપથી, સરશે સારાં કાજ.
 એવું સાંભળી બોલિયો ઠપટરૂપ તે મુંડ;
 સાંભળજે તું સર્વથા; જે ન મળે નવ ખંડ;
 શ્યામા એ સાંભળવા રહી, કૌતુક દીકું સર્વ.
 ૧૬ કર બેડી નીચી નમી, મેટી મનનો ગર્વ.
 બોલે છે બીજીવરાં, સાંભળ સુંદરી વાત;
 કાલ બપોરે નીસરે, તેડી સહીયર સાથ.
 પૂર્વ દિશાએ પરવરો, મનમાં રાખી ધીર;
 ૨૦ ત્યાં દહેરું મહાદેવનું, સમીપ સરોવર તીર.

- નીરભે થઈને સુખથી, જાજે તેણે પંથ;
 ખત્રીશ લક્ષણ આગળો, તુજને મળશે કંથ.
- ૪ ગામમાં પડો વજડાવજે, નર નીસરે નહીં કોય;
 જે દેહેરે આવી ચડે, પતિ તમારો હોય.
- જાત ભાત પૂછીશમાં, ન જોઈશ કુળ કે રૂપ;
 મધ્યાહ્ને મળશે તુંને, તેહ પુરૂષ તુજ ભૂપ.
- ૮ દેખે તેને તું વરે, ખેદ કરે નહીં કોય;
 એવું વાયક સાંભળ્યું, સાંભળીને મન મોય.
- મનમાં હરખી માનુની, સિધ્યાં સઘળાં કાજ;
 કુળ પામી પૂજતાણું, ત્રકયા શિવ મહારાજ.
- હરખ ભરી પાછી ફરી આનંદ અદકું હેત;
 ૧૨ મંદિર આવી માનુની, અચરત તાતને ઠહેત.
- વાત કહી જે નીપની, માન્યું સત્યાધાર;
 માવતાવ મન માનિયું, હર્ષ હવો અપાર.
- પુરમાં પડો વજડાવિયો, વરત્યો જયજયકાર;
 ૧૬ એવી તો ખંધી કરી, જે કો નવ નીસરે બહાર.
- પૂજા કરવા ઇશની, જાશે બીજે દિવસ;
 (પેલા) મુંડકને શું નોપજ્યું, જેનું કપટી મન.
- મન ગમતું મહાદેવને, સ્ત્રીની તોડી બ્રાંત્ય;
 ૨૦ બીજે દિવસે શું થયું, વીતિ જ્યારે રાત્ય.

ચાપાઈ.)

- સેવા કરવા ગઈ સુંદરી, જેહ વચન હૃદયમાં ધરી;
 ત્રણ પોહાર જ્યારે પુરા થાય, બ્રાહ્મણ પાંચ પુનને જાય.
 કુંવરી બહાર આવી જ્યારે, વિપ્ર પાંચ પેઠા ત્યારે;
 ૪ વરતીકથી નીકળાયું નહીં, આવ્યો સંકટમાં જાયે કહીં.
 કોઈ જો જાણે આણે દીશ, તો નીચ પાસ છેદાવે શીશ;
 વેદિયા વેદની ધુનીયો કરે, જે સાંભળતાં પાતક હરે.
 પુન કરતાં વીતિ રાત, ઉગ્યો સૂર થયો પ્રભાત;
 ૮ મુંડક માંહિ ગેસી રહ્યો, અર્ધ પ્રાણુ ૧એમ કરતાં ગયો;
 બહાર નીસરવા તરફડે તન, પરણ્યા ઉપર જેનું મન.

દોહરા.)

- પુન કરી પાછા વળ્યા, પાંચે ભેળા બ્રહ્મ;
 નહાલ થયો પેલો વરતયો, ઉઘડયું આપણું કર્મ.
 ૧૨ નીચે નીસરવા ગયો, હરખ ધરી મન આપ;
 તે સમે પેઠો બારમાં, મોટો ગણિધર સાપ.
 અકળાયો આખી રાતનો, દરમાં જેનો વાસ;
 રાત્રે પેસી શક્યો નહીં, વિપ્ર બેઠા'તા પાસ.
 કર વાગ્યો તે નાગને, જે પૂર્વ જનમનું વેર;
 ૧૬ ડશ્યો હાથ તે મુંડને, તત્ક્ષણ ચડીયું ઝેર.
 તે સમે થયો વાયદો, પુરા જે બે પહોર;
 શોધવા કુંવરી નીસરી, જોવા તેને ઠોર.

- રમજીમ કરે હાઈડું ઠરે, ભરે સુગંધ અપાર;
મળી સખીઓ સાતસેં, ઉર એકાવલ હાર.
પુરૂષ નામ દીસે નહીં, સખીઓ ઠામોઠામ;
૪ શિખ માગીને નીસર્યાં, નારી નિર્મળ નામ,
મૃદંગ તાલ વાજે ઘણા, વળી નિશાને વાય;
ધમકારે પૃથ્વી ગડગડે, વર વર વાયુ વાય.
શુભ શણગારી હાથણી, ઉપર બેઠી બાળ;
૮ સખી કરે એવારણાં, કર આત્રી વરમાળ.
હસે રમે સૌ રહિછે, કરે હાસ્ય મનમાંય;
અળીલ ગુલાલ ઉડે ઘણા, પૂજા ઠરવા જાય,
સ્નાન થયું સરોવર જઈ, પહેર્યાં પટકુળ અંગ;
૧૨ પગ પાળે થઈ પરવરી, શિવજી કેરે સંગ.
અગર ધુપે ઉવેખીયો, સુગંધ બરાસે સાર;
જાઈ જીઈ ને કેવડી, પ્રેમલ પુષ્પ અપાર.
ધુપ દીપ નૈવેદ્ય શું, તાંબુલ ખીડી બરાસ;
૧૬ માની લ્યો મહાદ્રજી, પુરો મનની આશ.
પૂજા પૂરજી ત્યાં થઈ, સુંદરીમાં બહુ રૂપ;
ખોળવા લાગી બામિની, શિવને કહે ક્યાં ભૂપ.
પેલો દેહરામાં પડ્યો, જૂવે છે ખલવાટ;
૨૦ કન્યા ન આવી હાથમાં, સોટો મન ઉચ્ચાટ.

- વિચાર કરે મન મૂઢિયો, ઉદમ ઉપર મન;
 દેહરે જઇ શિવેશને, લાવું એહ રતન.
 કપટે કન્યા પરણિએ, વેગે લાવું ઘેર;
 ૪ મૂલી મોહારો સેવશું, ઉતારીશું ઝેર.
 હળવે હળવે નીસર્યો, જાત્રા લાગ્યો ઘેર;
 વેગે જઇ પરણું સડી, રાજકુંવરી વેહેર.
 શિર ઉપર સૂરજ તપે, અંગે અગન અપાર;
 ૮ પગ પાની દાઝે ઘણી, દુઃખ પામ્યો નિર્ધાર.
 તેણે મન ઉદમ કરે, મન સંભળાવે ધર્મ;
 ઉદમ તો ત્યારે ફળે, જોરાવર હોય કર્મ.
 એક વૃક્ષ મિત્રીતણું, ઊભો તેની છાંય;
 ૧૨ ક્ષણ એક ઊભો રહું, કન્યા જશે ક્યાંય.
 પાકું ફળ મિત્રી તણું, પડીયું તેણે દિશ;
 મુંડક ઊપર તે પડ્યું, લાગ્યું તેનું શીષ.
 પગ પછાડી તે પડ્યો, વાગ્યું માથે મરમ;
 ૧૬ વિપ્ર જોત્રા ત્યાં ગયો, જેનું જોરાવર કરમ.
 જોડું વર્તિક કેમ પરણશે, કપટતણી જોડું રીત;
 જોડું ઉદમ કેવો ફળે, પૂરણ કરી છે પ્રીત.
 શિવને સમરી નીસર્યો, જોવાને ચચાય;
 ૨૦ પોથી હાથમાં પાઠના, ભોળે ભાવે જાય.
 સુંદર અરચા કેસરી, કંઠે પુષ્પનો હાર;
 પ્રાદ્મણ તો તેજે તપ્યો, વિદ્યા અપરમ પાર.

- સેવે નિત્ય શુભપાણિને, ઉદ્ધમની નહીં આશ;
કુડ કપટ સમજે નહીં, કર્મતણા વિશ્વાસ.
કુંવરી શોધે કંથને, જીવે પતિની વાટ;
૪ આ આચિંતો ત્યાં ગયો, ટળ્યો મન ઉચ્ચાટ.
સાહેલિયો સાહી લાવિયો, રાજકુંવરીનો પાસ;
તમ સરખો સ્વામી મળ્યો, ત્રિપુરેશ્વરે પુરી આશ.
તે મુહૂર્ત ને તે ઘડી, તે દિન ને તે વાર;
૮ વરમાળ આરોપી કંડમાં, વરત્યો જયજયકાર.
તે વેળા ને તે ઘડી, ગડગડિયાં નિશાન;
ગજ ઉપર વાહન ઠંયું, જાણે ઉગ્યો ભાણ.
મોહોલે આવી માનુની, જાય પિતાની પાસ;
૧૨ કંથ લાવી કોડામણે, આપ્યો વંકુઠનાથ.
નીરખી હરખી વિપ્રને, મળી છે સખિયો જોડ;
‘સાઈ’ સર્વને ઉપન્યું, પહોંચ્યા મનના કોડ.
હંમઠલશ ચોરી રચી, પુરણ રૂડી પેર;
૧૬ રાજપાટ સોંપ્યું સહી, રાયે રાખ્યો ઘેર.
અધિકાર એ છે કર્મનો, નિર્ધનિયાં ધની હોય;
કર્મ હશે તે પામશે, માનજે સાચું કોય.
ઉદ્ધમ કરીએ અતિ ઘણો, કુડ કપટ કહેવાય;
૨૦ કર્મ ન હોયે પાધરું, તો બારે વાટે જાય.

- વર્તિયો પડિયો વાટમાં, જે ઉઘમ વશ હોય;
 ઋષી તે પામ્યો રાજને, કર્મ તણી ગત જ્ઞેય.
 અધસંતો થયો ખાળમાં, બીજો કરડયો નાગ;
 ૪ ત્રીજો ઢાઝયો તાળવે, ચોથો ઢાઝયો પાગ.
 ગયો બીલી હેઠળ માપડો, નવ સહેવાયો તાપ;
 મુંડક મુંડ કટકા થયું, પ્રગટ્યાં પાંચે પાપ.
 નિર્ગળ જેનું કર્મ છે, ઉઘમ કરતાં હાણ;
 ૮ ઘડી પાંચ તે પગ ઘસ્યા, પછી તન્યા છે પ્રાણ.
 શિવશર્મા કહે સાંભળો, કામકળા સુખાણ;
 કર્મ તો કન્યા વરી, ઉઘમે લીધા પ્રાણ.
 કોઈ કરૂપ કલક્ષણો, કાયર કુડો કહેવાય;
 ૧૨ કર્મ જો હોયે પાઘડું, તેને વશ સહુ થાય.
 શુભ સ્વરૂપ વિદ્યા ઘણી, રૂડી શોભે દેહ;
 કર્મ આગળ કરગરે, તેમાં નહિ સંદેહ.
 ત્રણ ત્રણ તલવારો ધરે, હોય શૂર સુખાણ;
 ૧૬ ખોળે ચાકરી કર્મની, પૂરણ પ્રીત પ્રમાણ.
 ગગમ નિગમ જ્યોતિષ લહે, વિદ્યા સિદ્ધજ હોય;
 તે જાયે જઈ કર્મને. જુગતે કરીને જ્ઞેય.
 નાટક ચેટક કર્મમાં, ગુણકા રૂપ સ્વરૂપ,
 ૨૦ તે ખોળે જઈ કર્મને, ભારે કર્મનો ભૂપ.
 ઉછેરે હાથી ઘોડલા, ઘોળા ધોરી સમર્થ;
 ખરીદદાર ખોળે ખરો, જે કોઈ આપે ગર્થ.

તેથી સો કેા માનજે, કર્મ તણેા વિચાસ;
કર્મ જોરાવર સૌથકી, કહે કવિ સામળદાસ.

ચમવાદીનાં દષ્ટાંત.

(પ્રાપ્ત.)

કામકળા કહે સાંભળ પ્રદ્ય, ઉદ્યમથી અદ્યકું નહીં કર્મ;
કર્મ જોરાવર કહે જે વાણ, તેનું નામ તો છે અજાણ.
વખાણ કરે કર્મનું જેહ, મૂરખ નામનો કહીએ તેહ;
પંડિત પાંચસેં જોડે રાય, ચુકવેા કહું તે મારે ન્યાય.
કોઇની પક્ષ કરેા જો આપ, તો પ્રદ્યક્ષ દેખાડું કેરું પાપ;
કહું વાત તેની કરેા સાખ, પ્રત્યક્ષ દેખાડું હું લાખ.
એવા મૂરખ વિચારી જોય, ઉદ્યમ વિણ નવ દીઠો કોય;
કર્મ બિચારું રંકજ થયું, ઉદ્યમ કર્યા વગર કોણજ રહ્યું.
ચતુર પુરૂષ કે 'રૂડા' કહી, ઉદ્યમ કર્યા વિના કો જાણે નહીં;
રંક રાય ઉદ્યમ વશ હોય, કર્મ સારૂ જોસે નહીં કોય.
રાજસભા મુજને કહેા રીઝ, કર્મતાણું જે હોયે બીજ;
રકરમ સાથે જે પેદા થયું, તમોએ જે જોરાવર કહ્યું.
કર્મ અંધાણું જેને લલાટ, અદ્યકું જોાણું તે શા માટ;
ઉદ્યમ ઉદ્યમ ઉદ્યમ અતિ, ઉદ્યમ શ્રેષ્ઠ ને કર્મજ રતિ.
ઉદ્યમ રાય ને કર્મજ રંક, તેનો કહું તમ આગળ અંક;
હધડાં ઉઘાડી જો જો સર્વ, મેલી અંતરમાંનો ગર્વ.
કર્મ બીજ ઉદ્યમ જે હોય, કુડ કપટ તે તરતજ જોય;
પ્રથમ ધધેરે ઘડયાં શરીર, નગન અંગને ઢાંકે ધીર.

- તેની માતા ઉઘમ વશ થાય, પ્રોઢો થવા ગળથુથી પાય;
 જેના કુળમાં જે અવતરે, તે કુળ તેવો ઉઘમ ઠરે.
 બાંધી ધેનુ ઘરમાં ઘણી, જાજે રીત કહું ઉઘમ તણી;
- ૪ કર્મ બિચારું શું લે બુધ, દૂઢે ઉઘમી તેનું દૂધ.
 તેનું તો પંચામૃત થાય, ઉઘમ વિના કર્મ શું આય;
 ઇશે સૃષ્ટિ ઠરી જ્યાહરે, નહિ મેડી મંદીર ત્યાહરે.
 માટી ચુનો ઠાણ જ ઘણાં, કર્યું ઉઘમે ઘર તે તણાં;
- ૮ વાવે કપાસ કે લાવે રૂ. વણી વિવેકે વસ્ત્રજ કર્યું.
 જો ઉઘમ એવો નવ કરે, તો કર્મી સહુ નાગા ફરે;
 પૃથ્વી ખેડી વાવે ધાન, ઉઘમ તો તરકરૂપ સમાન.
 રસકસ કણ પાકે છે દુઃખે, ત્યારે કર્મવંત જીવે સુખે;
- ૧૨ પકવે તલ ઘાણી પીણાય, હીપક જ્યોત કરે તો થાય.
 ઠામ ઠામ ઉઘમનું જોર, એકલે કર્મે અંધારું ઘોર;
 ભર્યાં અન્ન ઝાઝાં ઘર માંય, રાંધ્યા વિના તે કેમ રંધાય.
 પાતાળ માંહે જે છે નીર, જાણે છે તે શ્યામશરીર;
- ૧૬ મેળવી દૂધ અધ્રકે જે વાર, વડોવતાં ઘૃત નિકળે સાર.
 દૂધ ઉઘમવંત જો ખોદીયે, તો કર્મવંતા પાણી પીએ;
 સુવર્ણ લાવે ગર્થે ઠરી, ઘરમાં નવ મેલીએ ભરી.
 કરે આભૂષણ પહેરે અંગ, ત્યારે કર્મ પર આવે છે રંગ;
- ૨૦ વસ્ત્ર લાવી મેત્રે કો પાસ, કોઈ હોય જો ઘરમાં દાસ.
 ઊડી ઉંચો નીચો થાય, ત્યાર વિના તે કેમ પહેરાય;
 સસ ધાતુ છે બીજી ઘણી, વસ્તુ નીપજે અનેક તે તણી.
 ઠરે ઉઘમી તેનાં કામ, ઘડી ઘાટ પાકે છે નામ;

હવન હોમ ઉઘમથી થાય, સંતોષ પામે વેકુંઠરાય.
ભારે મેઘ કરે છે વૃષ્ટ, ત્યારે જીવે છે સઘળી સૃષ્ટ;
મહા રૂપિ તપેસરી સાથ, ઠરે પૂજા ઈશ્વરની હાથ.
૪ કરે ધીર પામી માહા ધર્મ, ત્યારે થાય જોરાવર કર્મ;
પુણ્ય રવિના પામે નહીં કોય, કરે કામ તે ઉઘમી જોય.

(દોહરા.)

પ્રથમ જે કોઈ ઉઘમ કરે, જપ તપ જે કો ધર્મ;
ત્યાર પછી ખીજે લવે, કૃણ થઈ ભોગવે કર્મ.
૮ જેવો આપ ઉઘમ કરે, ભોગે તેવું તેજ;
કરમ ઉઘમનું છોકરું, નારી કહે છે નેહ.
શુકદેવ સરખા તપ કરે, ઉત્તમ ઉઘમ નામ;
વાંચું ખીજ તે કૃણ થયું, પામ્યો ઉત્તમ કામ.
૧૨ કરવત મુકાંચું કાશીએ, કમહીણા જે હોય;
રાજ પામ્યા ખીજે લવે, ઉઘમી કર્મજ જોય.
સમ લોક આઠાશમાં, સમ લોક પાતાળ;
ઉઘમ વિણ કોઈ નહીં, બોલું સત્ય વિશાલ.
૧૬ સૂરજ ચંદ્ર નવ ગ્રહે, દેવ દાનવ અનેક;
કર્મ ઉપર કો નવ રહુ, જન્યો કરી વિવેક.
મુંગો તે બોલે નહીં, પાંગળો તે નવ પળાય;
બાકી સૌ ઉઘમ કરે, ઠમ વ્રમાણે ખાય.

(બોધાધ.)

૨૦ વિપ્રને ઘેર આંચો છોકરો, કહેશે નિશાળે મોકલો;
ઉઘમ કરીને વિદ્યા ભણે, ત્યારે પંડિતમાં કો ગણે.

૧ ખ ધુમ્પાત.

૨ ખ વંત.

૩ ક પરણા.

બીજી જે અષ્ટાદશ વર્ષ, કુલ કુલનાં જેવાં આચરણ;
 જે જન જેવો ઉદમ કરે, ત્યારે પેટ પોતાનું ભરે.
 લોહું પહાણ ચક્રમઠ છે આગ, મથ્યા વિના નવ પડે અંગાર;
 થાળીમાં પીરસે છે અન્ન, જોએ તૃપ્ત ન થાએ મન.
 વાસણ ચુલા આગળ અડે, ઉદમ વિષુ ઉપર નવ ચડે;
 તાંબુલ ખીડાં હોયે સંગ, આરોગ્યા વિષુ નાવે રંગ.
 આયુધ જો કરમાંડે ધરે, માર્યા વિના શત્રુ નવ મરે;
 ૮ દુવાત લેખણ કાગળ હાથ, મૂકી છાંડો દિન ને રાત.
 લખ્યા વિના તે નવ જાણાય, ઉદમ વિના તો નવ લણાય;
 કથા પુરાણ ને મોટા વેદ, વ્યાસ સરીખે લાખ્યા લેદ.
 ત્યારે સહુને જાણજ થયા, ઉદમે કરી કથાંતર કહ્યા.

(હોહરા.)

- ૧૨ પંડિત છે સૌ પાંચસે, આવ્યા ઉદમ કાજ;
 જે વખાણે કર્મને, કરે રાવળું તાજ.
 રાય વખાણે કર્મને, તો મેલો સંસાર;
 ઉદમ વિના ચાલે નહીં, જેને સજાયો અહાર.
 ૧૬ નાચે છે અતિ અપ્સરા, ગુણીજન ગાએ ગીત,
 કૌતક કરે છે કૌતુકી, તે ઉદમ પર પ્રીત.
 ચાકર કરે છે ચાકરી, રાય કરે છે રાજ;
 પુરાણ વાંચે પંડિતો, તે તો ઉદમ કાજ.
 ૨૦ સીવે સાંધે ને વણે, ઘડે ઘણેરો ઘાટ;
 વેપાર કરે જે વણિક જન, દેખી વિરમય થાય.

તસ્કર તો લે બુવટે, ભિક્ષા લે શિર ભાર.
 ન્યાયાન્યાય ઉઘમ અતિ, ઉઘમ એહ અપાર.
 એ તો મોટો માનવી, પણ ગીજ પંખી પૂર;
 ૪ ઉઘમ ફરી ઉઘર ભરે, ઉઘમ મોટું નૂર.
 જાવર જઘા જગતમાં, જેને વળગ્યું પેટ;
 ઉઘમ વિના ભરે નહીં, જો જો નિહાળી નેટ.
 પ્રહ્લા વિજ્યુ ઇશ છે, એ સર્વે કહેવાય;
 સરજે પાળે સંહાર કરે, ઉઘમના ગુણ ગાય.
 સુખ તે સર્વ ઉઘમ થકી, દુઃખ ઉઘમ નવ હોય;
 ઉઘમ મૂકી બેસી રહ્યો, તેહ જતાવો કોય.
 કોડ ઉઘમી મેં કહ્યા, કરમી દેખાડો એક;
 ૧૨ તો છોડી નાખું પૂતળાં, વિનય કરી વિવેક.
 મુકી હોડ હારી કહું, સંહજે મુકું શર્મ;
 કોઈક દેખાડો મુજને, જાણી બેઠો કર્મ.

કર્મવાદીનાં દષ્ટાંત.

(ચોપાદ.)

કામકલાએ વાતજ કહી, લખ આગળ જે લક્ષ્મી થઈ;
 ૧૬ એ તો અચરત અધિષ્ઠિ હોય, શિવશર્મા સામું સહુ જોય.
 કહી વાત મહા મોટી મૂલ, વેદ વાયક છે સમ તુલ;
 ઘાણી મૂછે પોતાનો હાથ, શિવશર્મા બોલ્યો તે સાથ.

- શ્યામા તેં કહ્યું તે સાચ, તેમ એક સાંભળ કહું વાચ;
 સાંભળજે આણી મન રીઝ, પ્રથમ કર્મતણું હોય બીજ.
 તેનું ક્ષણ ઉગ્યું જ્યાહરે, તેવો ઉદય ઉગ્યો ત્યાહરે;
 ૪ જેનું કર્મ જ્ઞેસાર સાર, તેનો ઉદય વશુજવેપાર.
 'ઓછે ઠર્મે લખાણો દીશ, ઉદય ભાર ઉપાડે શીશ;
 કરે ઉદય બે ભણવા જાય, કર્મવંત તે પંડિત થાય.
 કરે ચાકરી સહુકો અડે, કર્મવંત તે હાથી ચડે;
 ૮ રાજા શો ઉપાડે ભાર, રાખે છે અદકો અહંકાર.
 જેને માથે છત્રજ કરે, એ શો ઉદય અદકો કરે,
 રાંક ખાપડો વાટે પડ્યો, ભૂખતણે દુઃખે બહુ નડ્યો;
 ઉદય કરતાં શિર ભાર ભરે, કર્મહીણો તે ભૂખે મરે.
 ૧૨ કરે કાસદું ઘેરે ઘેર, ભાર ઉપાડે છે બહુ પેર;
 ૨ઉદયમીને અદકી છે આય, કર્મ વિના અણવાણે પાય.
 નગર શેઠ વડો પ્રધાન, મહાજન મહિપતિ કેરું માન;
 પાયક પાખર ચાકર પાસ, સદાવ્રત આપે છે વાસ.
 ૧૬ કર્મ દુઃખ વેગળાં કરે; એ ઉદય શું અદકો કરે;
 રાત અંધારી છે ધમઘોર, ચિત્ત કરી ચાલે છે ચોર.
 રહે છે વનમાં દહાડે દીશ, પાડે ખાતર કપાવે શીશ;
 અધિક ઉદય માંહે ભળે, સાચું વસ્ત્ર ઠદી નવ મળે.
 ૨૦ પંડિત બેઠા કહે પુરાણ, લે છે મનગમતાંનાં દાન;
 રીઝવી રાયને લે છે માલ, સભામાં જાય બેસી સુખપાલ.
 કર્મ થકી ખટકર્મજ કરે, એવો ઉદય અદકો કરે;

૧ ખ ઓછું કર્મ લખણે દીશ. ૨ ક ઉદયમીને અદકી છે એહ, કર્મ વિના ઉદય નહીં તેહ. ૩ ખ મનગમતી લાહાણ.

- બીજા બિલ્લુક માંગે બીજા, સોને ફેતા કરે છે શીખ.
 નાખે ટેલ દીવસને રાત, પૂજન અરચન જાણે આપ;
 ઉઘમં કરે છે બહુ પેર, કર્મહીન પામે નહીં શેર.
 ૪ કહું કોતુક એવાં એક લાખ, સભા પાસ પુરાવું શાખ;
 મેલ અહંકાર મનમાંથી મર્મ, ઉઘમથી તો જીતે કર્મ.
 મોટું કર્મ જાણું છું અમો, શો ઉઘમ વખાણો તમો;
 જોડો પુતળાં હારી જાઓ, નહીં તો ઉઘમના ગુણ ગાઓ.
 ૮ પંચ પ્રમાણ કરે જે વાત, તે સાચું માને સાક્ષાત.

(ઢોહરા.)

કામકલા કહે વિપ્ર સુણો મેલો મન અહંકાર;
 ઉઘમ અદકો સર્વથા, જાણે સો સંસાર.

(ચોપાઈ)

- થોડો ઉઘમ કરે જ્યાહરે, ઘણું કર્મ ફળે ત્યાહરે;
 ૧૨ વિના ઉઘમ કર્મો નવ ફળે, ઉઘમ કરતાં મોટમ મળે.
 નથી કર્મ ને ઉઘમ હોય, સહેજે સ્વર્ગ પહોંચાડે સોય.

(ઢોહરા.)

- કર્મવાદી કોઈક પુરૂષ, પડ્યો અણુવ નીર;
 કર્મે પાર પડે નહીં, ઉઘમે પામે તીર.
 ૧૬ કર્મવંત દુઃખમાં પડ્યો, વ્યાપ્યો દેહમાં રોગ;
 ઉઘમથી ઔષધ કરે, પામે સુખ સંજોગ.
 અડસઠ ભોગ ઉઘમ થકી, તે પમાડે તત્ત્વ;
 ને ટળે ઉઘમ તરતથી, જે માથે લખીયાં મર્ત.

- સભા શે નથી બોલતી, મનમાં કરી વિચેક;
 નિશ્ચે કરી નરપતિ કહો, ઉઘમ કે કર્મ એક.
 કર્મ વખાણો જો સહુ, તો તજો ઉઘમનું કામ;
 ૪ એક કહો ને બે કરો, તેનું તે શું નામ.
 પંડિત હોય તો પરહરો, રાજ સભા તત્કાળ;
 નિશાળે નવ મૂકશો, આપ ઉદરનાં ખાળ.
 ખેશી સભામાં જો કદી, ન કરો ઉઘમ આપ;
 ૮ ચુકો ચિત્તથી ચાકરી, કર્મ ઉપર શી છાપ.
 દંડ ન દેશો ચોરને, સુમ ન કહેશો શાહ;
 સ્વર્ગ મટામટ રહો સહુ, રાંક અને રાજાહ.
 કામ તજો સહુ કુળતણાં, તજો ઉઘમ એ જાગ્ય;
 ૧૨ કર્મે ખેસી રહો તમો; તો હું લાગું પાગ્ય.
 હસ્તી ઘોડા નવ પાખરો, સંભાળો નહિ ગામ;
 કર્મ હશે તો પામશો, ઉઘમનું શું કામ.
 કર્મ વિણુ ચાલે કોટિ ભવ, કરો વિચાર સૌ કોય;
 ૧૬ ઉઘમ વિના એકે ઘડી, અર્થ સરે નહીં જોય
 ઉઘમ હોય અતિઘણો, કર્મ અલેખે થા
 ઉઘમ વિના આદર કશો, ધન ધન સૌ કો ધ

૧ ખ સેવક સહુ સભા વિષે, નિંદો ઉઘમ આપ,
 તો ચિત્તથી ચુકો ચાકરી, કર્મ ઉપર જત છાપ.

નિર્ણય.

(ચોપાદ.)

- રાજસભા ત્યાં બોલી જ્યાં, ઉદ્યમ કર્મનો ન્યાય તોળાય;
 સાંભળ એ સતવાદી જન, ઉદ્યમે કર્મ કર્મે ઉદ્યમ બળવંત.
 એકલું કર્મ તે જીતે કોઈ, જૂઓ વાત વિચારી લોક;
 ૪ કર્મ વિના ઉદ્યમ નવ મળે, ઉદ્યમ કરતાં કર્મ જ ફળે.
 એમાં જેદ કરશે મા કોય, સમતુલ્ય એ તે જીગતે જ્યેય;
 ઉદ્યમનું તો કર્મજ નામ, કર્મનો તે ઉદ્યમ ઠામ.
 ૮ એ બેઉમાં કંઈ અંતર નથી, જો જો વેદ પુરાણે કથી;
 જેવું કર્મ લખાણું તેહ, તેવો ઉદ્યમ ઉદ્યજ એહ.
 જેને જેવો ઉદ્યમ મર્મ, તેને તેવું વળગ્યું કર્મ;
 જેને જેવું કર્મજ સાર, તેવો ઉદ્યમ કરે વેપાર.
 ૧૨ જેને જેવું કર્મજ ગણે, ઉદ્યમે તેવી વિદ્યા ભણે;
 જેને જેવું કર્મજ સુત્ર, ઉદ્યમે તેવો પ્રગટે પુત્ર.
 જેને જેવું કર્મજ ઠાજ, ઉદ્યમ તેવી રાખે લાજ.

(દોહરા.)

- કર્મ થકી ઉદ્યમ ફળે, ઉદ્યમથી કર્મ હોય;
 ૧૬ એણું અદકું એહને, કહી ન શકે કોય.
 ન્યાય ચુકાવો નૃપતિએ, વેદ શાસ્ત્ર મહા મૂલ્ય;
 ઉદ્યમ કર્મ એ કલ્પના, શાસ્ત્ર સદા સમતુલ્ય.
 ઉદ્યમ વિના ચાલે નહી, કર્મ વિના કુટાય;
 ૨૦ કર્મ તેવો ઉદ્યમ ફળે, પ્રીછે પંડિત રાય.

- પ્રીત કરીને પંડિતે, જ્યુગતે જોડયા હાથ;
 ગયો મેલ મનડા થકી, શિવશર્મા શ્યામા સાથ.
 જાતિ સ્મરણ તેમને થયાં, જોળખિયાં બેઠે આપ;
 ૮ થયાં ઠંથ ને કામિની, પુરવ પ્રીત પ્રતાપ.
 છોડી નાખ્યાં પુતળાં, મેલ્યો મન અહંકાર;
 રાજરીત સુખ ભોગવી, વરત્યો જયજયકાર.
 અવસાને ઇંદ્ર લોકે ગયાં, પામી પ્રીત પ્રમાણ;
 ૧૨ અનુગ્રહ અવતારનો, શ્યામા વિપ્ર સુજાણ.
 શ્રીગોડ માળવી વિપ્ર શુભ, કવિ તે સાનો દાસ;
 ભક્ત બ્રાહ્મણ સર્વનો, વારૂ લીલા વિલાસ.
 પાય લાગીને પરણું, ઠરગરૂં બેઠું કર જોડ;
 ૧૬ સામળભટ કહે બોલજો, જય જય શ્રી રણછોડ.

ઉઘમ કર્મ સંવાદ સંપૂર્ણ.

સામળભટ્ટ.

કવિ સામળભટ્ટની જન્મમરણની સાલ હજી સુધી ચોક્કસ કરી શકાઈ નથી; પરંતુ તેના ગ્રંથોમાંથી કોઈ કોઈમાં રચ્યાસાલ હોવાને લીધે એટલું તો નક્કી કહી શકાય છે કે તેણે સંવત ૧૭૭૪ થી સંવત ૧૮૦૮ સુધીમાં લખ્યા કયું હતું.

ગુજરાતને શોભાવનાર અને ગુજરાતી ભાષાને ખીલવનાર હજી સુધી માત્ર છ જ કવિઓ મુખ્ય ગણાતા-નરસિંહ, મીરાં, પ્રેમાનંદ, અખો, સામળ, દયારામ: આ છમાં હળાવે હળાવે ખીન્ન ઉમેરાતા જાય છે અને ભાલણને તો ભાષાત્રહમંડળમાં સ્થાન મળી ચુક્યું છે-ભાષાત્રહમંડળના મુખ્ય ગણાતા ગ્રંથોમાં સામળનું સ્થાન છે એ ખાસ નોંધવા જેવી હકીકત છે.

સામળભટ્ટ પોતાને કવિ ઉપનામ આપતાં શરમાતો નહિં. લખાણને અંતે 'કહે કવિ સામળદાસ' એ વચન ઘણી જગાએ મળી આવે છે. તે વચન સાથે જ પોતાને વિષે કાંઈક હકીકત પણ તોણે લખી છે. તેમાંથી એટલું જાણી શકાય છે કે તેના પિતાનું નામ વિશ્વેશ્વર હતું-તેની માતાનું નામ આનંદ હતું-તેના ગુરૂ નાના ભટ્ટ હતા અને તેને પુરૂષોત્તમ ઠરીને એક પુત્ર હતો. તેનો 'વેગણપુરમાં વાસ' હતો, જાતે શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ હતો, અને માતર પરગણામાં સુઝ-સિંહજ-ગામમાં રખી-દાસ નામના પટેલે તેને ઘણી મદદ કરી હતી.

સામળભટ્ટનો અભ્યાસ કેવો હતો તે જાણવા માટે તો તેના લખાણ કીક માર્ગદર્શક થાય છે. સંસ્કૃતમાંથી, દારસી-

માથી, તેમજ ધીજે જ્યાંથી મળી શકે એમ લાગ્યું ત્યાંથી વાર્તાઓ માટે વસ્તુ લીધાં છે. ઉપાણુ, ઉક્તિઓ, અને રસ ભર્યા પ્રશ્નોત્તરોથી વાર્તાઓને આપાવી છે—વ્યવહારૂ જ્ઞાન અને જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવો બોધ ઠેર ઠેર સંચડી રાખ્યો છે—શબ્દનો ભંડોળ ઘણો સારો છે અને વિચારોની ક્રાંતિ ઠીક ઠીક ઉંચી પ્રતિની છે; આ બધું બતાવે છે કે તેનો અભ્યાસ સારો હોવો જોઈએ અને અભ્યાસને શોભાવનારી બુદ્ધિ પણ ઠીક હોવી જોઈએ.

સામળભટ્ટના શ્રોતાઓ ગામડીયા લોકો હતા અને તેમને આનંદ મળે, તેઓનો રસ જળવાઈ રહે, તેઓ વાહ વાહ કરી ટોળાબંધ હાજર થાય એવું સામળભટ્ટ ઇચ્છે એ સ્વાભાવિક જ હતું—તેવા લોકો સાથે વસનારા કવિનું જીવન પણ તે લોકોની હારનું જ હોય, તેમના વિચારોની અને તેમનાં જીવનનો રહેણી કરણીની કવિના ઉપર અસર થાય, અને તેમની સજ્જતા અને હાસ્યવિનોદની પદ્ધતિ કવિનાં લખાણમાં પ્રવેશ પામે એ પણ તેટલુંજ સ્વાભાવિક હતું. કવિના વખતનું સંસાર જીવન અને હાલના સમયનું સંસારી જીવન જેટલી રીતે ભિન્ન છે, તેટલી રીતે કવિનાં લખાણમાંથી કાંઈ કાંઈ ભાગ હાલ સ્વીકાર્ય નહિ, પ્રિય થાય નહિ, કે યોગ્ય ગણાય નહિ એ દેખીતું જ છે. સામળભટ્ટે આશ્ચર્યનોના મોટા સમુદાયો ધ્યાનમાં રાખી વાર્તાઓ લખી છે, અને તેથી તેની વાર્તાઓમાંથી ઘણું શહેરી નાગરિકો માટે છાપી ન શકાય તેવું છે—વિદ્યાર્થીઓ માટે તેથી પણ ઘણું વધારે તજવા લાયક જ છે. તેપણ વિદ્ય

વિલાસિનીની વાર્તા, અંગદ વિદિ, રાવણ મંદોદરી સંવાદ, ઉદય ઈર્મ સંવાદના જેવાં કાંઈ કાંઈ લખાણુ અહિં તહિં લીટીએ કમી કરીને વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં મૂકી શકાય તેવાં છે ખરાં. સામળભટ્ટના છપ્પા, સામળ સતસઘ, સામળ રત્નમાળા એવે નામે થયેલા સંગ્રહો તો હજી બહુ કરવા જેવા છે.

સામળભટ્ટનું લખાણુ દેશના નિરક્ષર વિભાગને તો બહુ ઉપકારક નીવડ્યું છે અને હજી નીવડવાનો સંભવ છે. ગામડાંઓમાં જ્યારે ખેતરમાં કાંઈ કામ હોતું નથી ત્યારે ચોરે ભેગા મળતા લોકોમાં વાર્તા કહેનારાઓ બહુ માન પામે છે અને સારી રીતે વાર્તા કહેનારાઓ પોતાની આજીવિકા ઘણી સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. પોતાના ઉઠર નિર્વાહ સાથે લોકોમાં જ્ઞાન અને આનંદનું લહાણું કરવાનો ઉપકાર પણ તેઓ કરી શકે છે. સામળભટ્ટની વાર્તાઓ આવા વાર્તા કહેનારાઓ બહુ વાપરતા, અને છાપવાની કળા ગુજરાતમાં દાખલ થઈ ત્યારે પણ શરૂઆતમાં છપાતાં પુસ્તકોમાં સામળનાં પુસ્તકો મોટો હિસ્સો પડાવતાં. સામળભટ્ટનાં જાણીતાં લખાણોમાં સુડા બહોતેરી, સિંહાસન ખત્રીશી, અને વૈતાલ પચ્ચીશીની વાર્તાઓ છે. પરંતુ વિદ્યાર્થી વર્ગને સામળની આટલી બધી વિગતવાર અતિ નિકટ પિછાનની જરૂર નથી. સામળભટ્ટ ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય લેખકોમાંનો એક છે, તેણે ઉખાણા-પ્રશ્નોત્તરો લખી લોકોમાં જ્ઞાન અને બોધનો સારો ફેલાવો કર્યો છે, તેણે અજ્ઞાન લોકોમાં વાર્તાસ અને વ્યવહાર વિવેક દાખલ કરી ગુજરાત સમસ્ત પર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે: સંસારી વિષયોની વાર્તાઓ લખી લોકોનો વાંચન

શ્રવણ શોખ સારી રીતે પૂરો કર્યો છે: ભાષા સમૃદ્ધ થાય તેવી રીતનાં તેનાં લખાણો સારો ગળદલાંડાર પૂરો પાડે છે, અને ગુજરાતી ભાષાના સંગીત અભ્યાસ માટે અવશ્ય વાંચવા શીખવા લાયક તે એક સારો ઠવિ છે: એટલું જાણવું એજ વિદ્યાર્થી માટે પૂરતું છે.

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

ઉદ્યમ અને કર્મ (-કર્મ એટલે કામ નહીં, પણ કરમ-ભાગ્ય-નસીબ એ અર્થ લેવાનો છે:) એ જે વિષે સંવાદ-એ જેમાં કયું સાડું, કયું 'વડું', છે એ જેમાં નક્કી કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તેવો સંવાદ.

પૃષ્ઠ ૧.

લીટી-૧-શંકરસુત-ગણેશ, સિંદુર ગણપતિના પૂજનમાં લેપ માટે વપરાય છે. ૨ મોદિક-લાડુ. લાડુનો અમૃત જેવો જેનો આહાર-ખોરાક છે. ૩-પ્રભસુતા-સરસ્વતી. પસાય-પ્રસાદ, મહેર, કૃપા. ૪-રસના-જીભ. રસનાવાસ કરો-મારી જીભ ઉપર આવીને રહો. ૫-નંદસુત-નંદના દીકરા શ્રી કૃષ્ણ. નરહરિ-નર માણસ; હરિ-સિંહ; જેણે અર્ધું માણસનું અને અર્ધું સિંહનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે તેવા શ્રી ભગવાન. મુરલીધર-કૃષ્ણ-જે હાથમાં મુરલી ધારણ કરી રાખે છે. ૬-અથ કરું શુભ શાસ્ત્રનો શુભ-સારાં-શાસ્ત્રોનો, અગર શાસ્ત્રનો શુભ ગ્રંથ હું કરું-કરી શકું (માટે ઉપર જણાવેલા દેવતાઓની સ્તુતિ કરું છું.)

શાસ્ત્ર એ જુદા જુદા અર્થમાં વપરાતો શબ્દ છે. અમુક વિષયના સામાન્ય નિયમોનો સંગ્રહ તે શાસ્ત્ર. જેમ કે ગણિત

શાસ્ત્ર. ગણિતના સામાન્ય નિયમો જેમાં સમજાવ્યા-ઠહ્યા-એકત્ર કર્યા હોય તે. માનસશાસ્ત્ર, સિક્કા શાસ્ત્ર, વગેરે.

હજારે હજારે ધર્મના નિયમો-આચાર વિચારનાં ધોરણો-જેમાં કહ્યાં હોય તેટલાનેજ ‘શાસ્ત્ર’ નામ અપાવા લાગ્યું-અને ધર્મની બધી બાબત સંસ્કૃતમાં જ હતી તેથી સંસ્કૃતમાં ગમે તે હોય તે બધુંજ ‘શાસ્ત્ર’ ગણાવા લાગ્યું. તે પરથી સંસ્કૃત જાણનારા ‘શાસ્ત્રી’ કહેવાવા લાગ્યા. સંસ્કૃતનો ગમે તેવો એક શ્લોક કોઈ બોલે તો સામાન્ય રીતે લોકો તેને શાસ્ત્રનો શ્લોક સમજવા લાગ્યા. સંસ્કૃતના અને સામાન્ય-અજ્ઞાનને લીધે આ પરિણામ આવ્યું હતું, અને હજી હમણાં સુધીએ એવું અજ્ઞાન સર્વવ્યાપી હતું. સામાજી સંસ્કૃત વાર્તાઓના આધારથી આ સંવાદ ઉપજતી કાઢયો છે એટલે તેણે પણ તેને શાસ્ત્રના ગ્રંથ કહ્યા હોય-અગર ઉદ્યમ કર્મ સંગ્રહે સામાન્ય નિયમ કે છેવટનો નિર્ણય શોધી કાઢવાના હેતુથી જે ચર્ચા કરી તેને શાસ્ત્ર નામ આપ્યું હોય એવું પણ સંભવે. પરંતુ આ પાછલી કલ્પના સામાજીને થઈ હોય એવું માનવાને કારણ નથી.

પહોંચે મનના કોડ-મનના અભિલાષ પૂરા થાય-ઈચ્છા સંપૂર્ણ થાય. ઇષ્ટ-ઈચ્છેલા-જેના તરફ આપણી વૃત્તિ હોડે અને જ્યાં ઠરે તેવા. ચંચળ ચિત્ત છે ગ્રંથમાં-મારું ચિત્ત અત્યારે ગ્રંથ લખવા માટે ચંચળ બની રહ્યું છે. કોએ મા કરશેો રીસ-કોઈ ગુસ્સો કરશે નહિ-ગ્રંથારંભમાં બધાને સંભારી ગુણગાન ઠરી સ્તુતિ કરવી જોઈએ-તેમાં વિગત કાંઈ કહી નથી-માત્ર સામટા

બધાને નમસ્કાર કર્યા. માટે કોઈ ગુસ્સો કરશે નહિ એવો ભાવાર્થ લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૨.

૨ નવનિદ્ર-નિધિ નવ છે-મહાપદ્મ, પદ્મ, શંખ, ચક્ર, કર્ણપ, મુકુંદ, કુંદ, નાલ, ખર્વ. ૩ વર્ણ અઢાર-જૂના વખતમાં ચારજ વર્ણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર હતા-તેના અઢાર કયા સમયથી ગણવા લાગ્યા એ શોધ કરવા જેવું છે. હાલમાં અઢારને બદલે ઘણા વધી ગયા છે એ સૌની જાણની વાત છે. રાજ્ય કુળ છત્રીસ-રાજપુતોનાં ૩૬ કુળ ગણાતાં આવ્યાં છે. એ સંખ્યા સસ્તા સાહિત્ય તરફથી પ્રકટ થયેલ રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ ગ્રંથ ૧ લો-પરિશિષ્ટ બીજાનો અધ્યાય ૭ મો પૃષ્ઠ ૬૮૨ જુઓ. ૪ જત્રીસ ગુણ-જુઓ ગુજરાતી પ્રેસનો હયારામ કૃત ઠાવ્ય સંગ્રહ પા. ૪૬૬ ‘બત્તિસ લક્ષ્મી’ ૫ વેદયુક્ત વાડવ-વાડવ-બ્રાહ્મણ. વેદયુક્ત-વેદથી જોડાયેલા એટલે વેદ જાણવા લાગવા વાળા. ખટકર્મ-બ્રાહ્મણોના છ કર્મ. દાન લેવું, દેવું, યજ્ઞ કરવા કરાવવા, વેદનું અધ્યયન અને અધ્યાપન. બીજા વળી, સ્નાન, સંધ્યા, ઉપાસના, અધ્યયન, હવન, તર્પણ એ છ ગણાવે છે. ૮ ‘વૃણુવ સેવા વિપ્રની’ એમાં કાંઈ લેખ દોષ છે. શૂદ્ર સેવા કરે છે એ વક્તવ્ય છે-વૃણુવ વિપ્રની સેવા શૂદ્ર કરે છે. અર્થ બેસાડતાં શબ્દો આડા અવળા લેવા પડે છે એટલુંજ નાહું પણ અર્થ બરાબર બંધ બેસતો થતો નથી. વૃણુવ વિપ્રની સેવા કરે છે અને બીજા વિપ્રની નહિ?

ખીજે પાઠ 'વદલલ સેવા' છે, તેનો પણ અર્થ ઘટાવી શકાતો નથી. નાટ્યારંભ-હંમેશ નાટ્યના આરંભ થયા કરે -(નાટ્ય વિનાહ બહુજ પ્રચલિત હશે એમ સમજાય છે.) આહિં નાટ્ય એટલે નાટક-હાલ જેવાં છે તેવાં એમ કહાય ન હોય, અને તેવાં હોય તો પણ ન બની શકે તેવું નથી. મુંબઈમાં હર હંમેશ અનેક નાટકો-સીનેમા-વગેરે થયા કરે છે. ૧૪ ઠણું સમો હાતાર-હાતારમાં કર્ણ દટ્ટાન્ત આપવા લાયક ગણાય છે. તેની પિછાન માટે જુઓ નર્મકથા કોશ. ૧૫ અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યા-અસ્ત્ર-ફેંકીને વપરાય તેવાં હુથિયાર-જેવાં કે તીર, ગોળા વગેરે. શસ્ત્ર-સીધી રીતેજ મારવા માટે વપરાય તેવાં હુથિયાર-જેવાં કે તરવાર, ભાલાં, ગદા વગેરે. જાણે મર્મ વિવેક-તે વિદ્યાનો મર્મ જાણે-રહસ્ય જાણે-ખાસ સમજવા જેવી યુક્તિઓ જાણે-અને તે વાપરવામાં વિવેક વાપરી શકે, કયે વખતે કયું વાપરવું એ સમજી શકે તેવો. છત્રપતિ-રાજાઓમાં મોટામાં મોટો હોય તેજ છત્ર રાખી શકતો. છત્રપતિ એ મોટામાં મોટા રાજાને લગાડવામાં આવતું ઉપનામ હતું. ૧૮ ષોડશ-સોળ. રંભા રતિ અવતાર રંભા-અને રતિ એ બે અપ્સરાઓ છે-સ્વરૂપ માટે વખણાયેલી છે-કેમ જાણે તે અપ્સરાઓનો જ અવતાર હોય નહિ, એવી રાણીઓ. સોળ વર્ષની કહી છે તેનો અર્થ એટલોજ કે બધી જુવાનીમાં મદમસ્ત, અને પૂર તન્દુરસ્તી ભોગવનારી. ૧૯ ભડ બૂપ-ભડવીર, મોટો રાજા. અતુલિ તેજ-જેનું તેજ અતુલ-તુલના ઘઈ ન શકે તેવું-સરખાવી ન શકાય તેવું છે-તેવો.

પૃષ્ઠ ૩.

૨. બેઠા મહા જુન-જુન=લડવૈયો. ગુજરાતીવાળી પ્રતમાં 'બેઠા' પાડ છે તેના ઠરતાં બીજી પ્રતમાં બેઠા છે તે વધારે ઠીક છે. ૩ તે આવે સેંદેયાર-ચાર જેમાં પહેલાં છે તે કુલ ચારસો ચાર. (બીજી પ્રતનો પાઠ.) હાસ્ય કથારસ હોય-સભામાં ગમગીનીભરી ગંભીરતા નહોતી, પણ હાસ્ય વિનોદથી કથા વાર્તાનો રસ લુપ્તનો હતો. ૮ વારાંગના-ગુણકાઓ, નાચનારી. ૧૧ બંદીજન-ભાટ ચારણો. ૧૪ અવનવો-અભિનવ, નવો ને નવોજ નિત્ય હાજો તેવો, ઉદ્દીઓ ભાણુ, સૂરજ ઉગ્યો ઉદ્દીઓ-ઉદિત થયો-ઉગ્યો. ૧૫-૧૬. જેની સભાને કોઈ જીતી શકે નહિ. જેમાં શાસ્ત્ર અને સ્મૃતિના આધારથી જ બધું કામકાજ થાય છે. જેમાં પંચ જેને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારી શકે તેવો શુદ્ધ ન્યાય અપાય છે. ન્યાય અન્યાય એવી રીતે તોળાય છે કે પંચ તેમાં કાંઈ વાંધો કાઢી શકે નહિ, અગર પંચ ફરાવે અને પ્રમાણ ગણે તે પ્રમાણે ત્યાં ન્યાય અન્યાય તોળાય છે. એકાદ બે જણની મતિથી નહિ, ઘણા સંભાવિત પંચની મતિથીજ ત્યાં ન્યાય ચુકવાય છે.

૧૭ સુરપતિ-દેવનો રાજા-ઇન્દ્ર; સુરરાય. તત્ક્ષણ પ્રગટ્યો કામ-એક બીજા પર મોહમુગ્ધ થયાં-સભામાં તેવી સ્થિતિને તાબે થવું એ યોગ્ય ન હોવાય અને તેથી શિક્ષાને પાત્ર થાય.

પૃષ્ઠ. ૪

૬. વિદ્યા કેરું અજ-જહાજ-વહાણુ-વિદ્યાનો ભંડાર. ૮ નૃત્ય જાણનારી, ગીતમાં કાબેલ, અને બીજા ગુણો અને ચતુરાઈ-

વાળી તે ગુણુકા નાટકને: સાર-રહસ્ય-પણ સમજતી-જાણતી-હતી.
 ૧૨. મન વિચારી રોક=મનમાં તેવો રોકડો-ચોકખો-વિચાર કરીને.
 ૧૭ ઘરદેવ=ગૃહદેવ-પતિ-ધણી. તે જાણું ઘરદેવ=તેને મારો પતિ કરી
 સ્થાપું-તેની સાથે હું પરણું. ૨૦ ચાક કડું=વિવાહ કડું, ચર્ચા કડું.
 પૃષ્ઠ ૫.

૧. સોરઠ દેશને બદલે ક માં મહારાષ્ટ્ર છે, પણ બીજી લીટીમાં
 જામના પંડિત જીવ્યા એમ કહ્યું છે તેથી ખ નો સોરઠ પાઠ સ્વીકાર્યો
 છે. કામરૂ, નૈષધ, મધડુ, ખુરાસાન, મારૂ (મારવાડ), મેદપાટ
 (મેવાડ) વગેરે દેશોની વિગત જૂની ભૂગોળપરથી કાઢવા જેવું છે-
 છેવટનો નિર્ણય વિદ્યાર્થીઓ માટે જરા અઘરો ગણાય તેથી તે ચર્ચા
 ઉપાડીજ નથી. જ્ઞાસુએ વડોદરા રાજ્ય તરફથી બહાર પડેલ
 ‘કાવ્ય મીમાંસા’ નામનું પુસ્તક જોઈ લેવું, તેથી કાંઈક માગે દર્શન
 મળશે. ૮. જ્ઞેન જાગે વેશ=હમેશાં જીવાનીમાં-ખાંણકના જેવા નિ-
 હોષ વેશમાં-રહે તેવી. ૧૧ અને ન આવી વાત=મનમાં કાંઈ ખાતરી
 થઈ નહિં-સંતોષ થયો નહિં. ૧૬ નાદ ભેદ-સંગીતના નાદના ભેદ.
 નહી તાન-કોઈ પણ જાતની તાન જેને લાગી નથી એવા. ૧૭ હૃષિ
 એ શબ્દ અંધ એસતો નથી. ગુજરાતની રિથિત જોઈ ‘હરખવા’ જેવું
 તો નથી. અંને પ્રતોમાં તેજ પાઠ હોવાથી રાખવોજ પડ્યો છે. ૧૮
 માલવ દેશ મોટો રવિ જેવો-સૂર્ય જેવો. હજીથી મેલાણ-જેમાં-
 જે દેશમાં-હજીથીમાં મેલાણ-છાવણી-રાજની છાવણી-રાજધાની
 છે તે. ૧૯. ‘ચતુર નાર’માં નારને બદલે નર હોય તો વધારે સારો
 પાઠ થાય. અંને પ્રતમાં ‘નાર’ છે એટલે રાખ્યો છે, પણ પહેલાં
 નર પછી નાર એમ વર્ણન હોય એ સંભવે છે. નારનું

પછીથી લખાણ છે-અને આગળ જતાં નરનારી (પા. ૬ લીટી ૧)નીજ વાત આવે છે.

પૃષ્ઠ ૬

૧૧. રળીયાતસુ=રળીયાત થઇને. સટકે-સપાટામાં અગર ઇશારાથી. ૧૯ જેર-પગમાં પહેરવાનું એક જાતનું ઘરેણું.

પૃષ્ઠ ૭.

૧. લંઠ-કમ્બર ૨. વંઠ-ચાંક; ભૂકુટિ વાંકી વળેલી હતી તે કામનાં ધનુષ જેવીજ શોભતી હતી. ૩. વરણાગી મોહ પમાડે તેવી. ૪-રાગ-રંગ=અધુર=અધર-નીચસો હોઠ પરવાળાના રંગનો હતો. ૬. કસણ-કસ. ચોળીને બાંધવા માટે રખાતા દોરા. ૭. ઠસ્યાં છે-બાંધ્યાં છે-જરા ખેંચીને બાંધવું તેને ઠસવું કહે છે. ૧૦ ચકોર જેમ ચંદ્ર પરથી દૃષ્ટિ ખસેડે નહિ, તેમજ સભામાં બધાની દૃષ્ટિ કામકળાની સામેજ લાગી રહી હતી. ૧૪ મોહો ફાડી-બહુજ છૂટથી, કોઇપણ જાતનો સંકોચ રાખ્યા વિના. પૃષ્ઠ ૮.

૬. પુતળાં બાંધ્યા પચાસ-આગળના વખતમાં વાઢ વિવાહમાં જીતે એને પગે હારનાર પુતળું બાંધે એવો રિવાજ હતો. પચાસ પુતળાં બાંધ્યા એટલે પચાસ જણને તો હરાવ્યા છે. ૧૨ નાઢ-અહંકાર, ગર્વ. મામ-મહિમા-મોટમ-મમત્ત-અહંકાર.

પૃષ્ઠ ૯.

પ-તત્ક્ષણ કૂદ્યું તન-જવાબ દેનારો એક નીકળ્યો તેથી હર ખથી કુલાયા. ૯. જશ લેહ પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ગુજરાતીવાળીમાં લેશ છે. તેમજ ઉત્તર ઢહ રાખ્યો છે. લેશ અને દેશ એનો

અથ બાંધ બેસતો જણાયો નહિં અને લેહ અને દેહ એ લે અને દેના અર્થમાં ઘટાવી શકાય છે. લેશ લઈશના રૂપ તરીકે હોઈ શકે, પણ દેશ તે અર્થમાં લેવાય તેમ નથી. ૧૧. વેંઢારછ-ભાર વેંઢારે છે. ભાર વેંઢારવો-નકામો ભાર ઉપાડવો.

પૃષ્ઠ ૧૦.

૬-પરખી જોઈ. ગુજરાતીવાળી પ્રતમાં 'વરખીત' છે તેનો અર્થ ઠાંઈ જ નીકળતો નથી. બીજી પ્રતનો પાઠ 'નરખી' છે, પણ નરખી ઉપર આવે છે એટલે પરખી પાઠ ચોજ્યો છે. ૧૩ કોણુ વાત અચરત કહે-કઈ વાતને અચરત કહેવાય. ૧૪ વાળો આડો આંક-સરવાળાની રકમો માંડતાં, બધી રકમ માંડાઈ રહે ત્યારે નીચે જે લીટી દોરજીમાં આવે છે તેને આંક વાળવો કહે છે. આડો આંક વાળ્યો એટલે બધું પૂરું થઈ ગયું એ અર્થમાં વપરાય છે. મેં પૂછ્યા તેટલા સવાલના જવાબ આપ્યો એટલે પછી મારે જોઈતું બધુંજ આવી ગયું. ૧૪ તખત-સ્વખ્ધ ચક્રિત એવા અર્થમાં છે એમ લાગે છે. ૧૬. એનાં લક્ષણ આગળાં-આગળ પડતાં વધારે ઉંચાં છે અને બુદ્ધિ પણ વિશેષ છે. પૃષ્ઠ ૧૧.

૧૫-છેક-છેહ-છેડો. દેશી નામમાળામાં છેક-છેડો એવો શબ્દ છે તે પરથી નીકળેલો. છેહ એ બીજા અર્થમાં છેહ પરથી પણ આવેલો છે-ત્યારે તેનો અર્થ દુગો-નાશ-કાપ એવો થાય છે. આંહિ છેક-છેડો-એ અર્થજ લેવો જોઈએ. ૧૭. જેનામાં આસના વાસના એટલે તરવસટી, ચપળતા, ઉઠ બેસ કરવાની આવડત ન હોય તે, અને જેના અંગમાં આગસ

અને ઉંઘ હોય (તે દરિદ્ર જાણવા એમ આગળ આવે છે.)
૧૮. વિપ્ર ઇ. ખનો પાઠ વધારે ંઘ બેસતો છે. કનો પાઠ રાખતાં
વિપ્રે જંધને યાચના કરવી જોઈએ નહિ-વિપ્રને તો સામેથીજ
દાન મળે છે, માગવા જતાં માનભંગ થાય છે એવો અર્થ
લેવો પડશે.

પૃષ્ઠ ૧૨.

૧. એ અધિકાર દરિદ્રનો, દરિદ્ર ને બહુ દરિદ્ર
કરીએ તો વધારે ઠીક અર્થ બેસે. કનો પાઠ તો ખરાબર નથી.
'જરાક ઠલપના જોડીએ તો 'એમ અધિકા દરિદ્રિઓ' એવો પાઠ
રાખવાથી અર્થ ખરાબર બેસે. ૨. રણ-ઝણ, કરજ. ૮ કુઆમ.
ખરાબ ગામ. જેમાં કાંઈ વેપાર ધંધો ન હોય, ઉજળી વસ્તી
ન હોય-લોકો આગસુ અને ધંધા વિનાના હોય તેવું ગામ. ૧૧
ઓસરે-પાછો હો-કંટાળે (અગસર ઉપરથી). રણ=સંઆમ, લડાઈ.

પૃષ્ઠ ૧૩.

૭-૮. કોણ નિકટ કોણ દૂર (પાતું ૧૦ લીટી ૧૨ ના
બીજા ચરણમાં પૂછેલા) આ પ્રશ્નનો હવે જવાબ આવે છે. પણ અર્થ
ખરાબર નીકળતો નથી. પહેલાં નિકટનો પ્રશ્ન છે, પણ ઉત્તર
પહેલાં દૂર-વેગળું-નો હોય એમ લાગે છે. દેહમાં દશ ઇન્દ્રિઓ
છે, જે વડે આખું શરીર શોભે છે-પણ તે દશે ઇન્દ્રિઓ જો મન
સમરપીને સદાકામ કરતું નથી તો નકામી છે. મન જો હોય તોજ
ઇન્દ્રિયો કામ કરે છે. મન વેગળું તો ઇન્દ્રિયો નિકટ હોવા છતાં
પછી વેગળી-દૂરજ છે. તેમ દૂર હોવા છતાં જોશું મન માન્યું
હોય તે હમેશાં પાસેજ છે-દૂર નથી. દૂર અને નજીક એ મનનાં

માન્યાં પરિણામ છે અને મનને લીધે ઉત્પન્ન થતી અસરો છે એમ કદાચ સામળભટ્ટે કહેવા ધાર્યું હોય. આવાં કોયડા જેવાં વચન સામળમાં અહિં તહિં મળી આવે છે, તે કાં તો સમયના ગાળાને લીધે સમજમાં ન આવે તેવાં થઈ ગયાં છે, કાં તો લખાણ દોષને લીધે ન સમજી શકાય તેવાં ગન્યાં છે, અને કાં તો સામળમાં એ એક જાતનો દોષ હશે તેનાં પરિણામ તરીકે દેખાય છે. ૧૧-૧૨ ‘કોણ વાત અચરત’નો જવાબ છે. દુનિયાને દુગતી દેખે છે છતાં દિલમાં જરાય ડરતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ ‘તે છા મુવા, પણ મારે તો મરવું નથો’ એમ માનીને સંસાર જાગમાં માણસો લપટાય છે એ અપાર અચરત છે.

૨-પરદેશી=પરદેશમાં રહેનારો-ફરનારો-પ્રવાસી. ચોથો પરવશ ભોગ=જેના ભોગ વિશ્વાસ પરવશ છે-જેને ભોગ વિશ્વાસ માટે બીજા પર આધાર રાખવો પડે છે તે: તેવાને પણ મુવોજં જાણવો.

સંસ્કૃતમાં આ અર્થના શ્લોકો છે-તેમાંનો એક નીચે પ્રમાણે છે:-

રોગી ચિરપ્રવાસી પરાન્નમોજી પરાવસથશાયી ।

યજીવતિ તન્મરણં યન્મરણં સોડસ્ય વિગ્રામઃ

મૃષ્ઠ ૧૪.

૧૮ સુમ કેવો દાતાર-માગતી વખતે સુમને-લોભીને પણ ‘આપ તો મોટા દાતા છો’ એમ ખોટાં વખાણ કરવાં પડે છે તે. કેવો-કહેવો.

પૃષ્ઠ ૧૫.

૬. દુઃખ સમેત=દુઃખવાળો, દુઃખી, ૧૧. ઠલોલશું=આનંદથી.

પૃષ્ઠ ૧૬.

ઉદ્યમવાદીનો સિદ્ધાંત-ગુજરાતીની પ્રતમાં આ ઉમેરોજ લાગે છે. તેમાં સિદ્ધાંતને બદલે દ્રષ્ટાંત હોય તો ઠીક. સિદ્ધાંત જેવું કંઈ નથી. માત્ર દૃષ્ટાંતજ છે.

પૃષ્ઠ ૧૭.

૭ સીધ્યાં-સિદ્ધ થયાં-સર્ચાં. ૧૦-ત્યાજ-ત્યાગ. દેહ ત્યાજ કરીશું-દેહ તજીશું. ૧૬ એણે ઠામ-એ જગાએ-ત્યાંને ત્યાં. ૧૭. સંચનો અર્થ બરાબર બેસતો નથી. એ શબ્દ ઠાઠમ્બરીમાં જૂઠા જૂઠા અર્થમાં વપરાયેલો જણાય છે. સંચનો એક અર્થ યુક્તિ થાય છે. પંડિતનો સંચ કરવાને એટલે પંડિત સાથે યુક્તિ કરી તેમનો જવાબ આપવા એમ એક અર્થ કરાય. 'રચિયો' પણ ગુજરાતીવાળી પ્રતમાં છે, પણ તે કરતાં 'રચિયો' વધારે ઘટતો છે પરપંચ-તજવીજ, રાજશું રચિયો પરપંચ—રાજની સાં મળીને એક તજવીજ કરી, યુક્તિ રચી.

પૃષ્ઠ ૧૮.

૩. કરી મોહોર બાંધ્યા-મુશ્કેટાટ કરીને બાંધ્યા. ૧ સંપુટ કીધાં-બરાબર બંધ કર્યાં ૧૧. બણખોલણ-ખાંખાંખોળ શોધ શોધા. ૧૬. ગોઠે બાંધી-સાથે લઈ.

પૃષ્ઠ ૧૯.

૧૩. ઉત્પત-ઉત્પત્તિ, ઇતિહાસ, હકીકત.

પૃષ્ઠ ૨૦.

૩. મંત્ર જંત્ર:-મંત્રનો મૂળ અર્થ વેદની સંહિતાનો શ્લોક. વેદમંત્રના ઉચ્ચારથી દેવ પ્રસન્ન થાય અને ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય તે ઉપરથી દેવને પ્રસન્ન કરવા જે કાંઈ સ્તુતિ વાક્ય તે મંત્ર, એવો બીજો અર્થ થયો. પછી અસુરોના સંહારમાં પણ તે વચનો કામે લાગતાં અને તેથી દુષ્ટ રાક્ષસો વગેરેને દૂર કરવામાં વપરાતાં વચનો એમ અર્થ થતો ગયો; છેવટે તો ગમે તે જાતની સિદ્ધિ માટે કાંઈ વચનો વાપરવાં તેને મંત્ર એમ નામ મળ્યું.

જંત્ર-ચંત્ર-મંગળ શનિ: આદિ નડતર કરનારા ગ્રહોની શાંતિને અર્થે આંકડા કે અક્ષર ક્રોતરીને તૈયાર કરેલું ત્રાંખાનું કે અન્ય ધાતુનું પતર કે તેવું લખેલું ભૂર્જ પત્ર. મંત્રની પેઠે જંત્રનો પણ અર્થ હીજો થતો ગયો અને ભૂત પિશાચ દૂર કરવા કે કોઈ હલકી સિદ્ધિ મેળવવા આંકડાનાં દુધળી કે તેના કાંઈ પ્રવાહીથી અક્ષર માંડી તૈયાર કરેલ પાંદડાં કે કાંઈ સાધનને જંત્ર નામ અપાયું. ધંતર મંતર જંતર એ ત્રણે તેવા અર્થમાં સાથે વપરાતા શબ્દો છે. ૧૫ હુતો-હુતો નો જૂનો પ્રયોગ, સુરત તથા કાઠીયાવાડમાં નાગર બ્રહ્મણ વૈદિક પક્ષવાળા લોકોમાં તે હજી પ્રચલિત છે. ૧૬ શિરપર મોટી ચાંકડી-ચોંકડી-ઉભી અને કડક-ચોટકી-વાળો જથ્થો હુતો-તેની મૂછ મોટી હુતી અને પોતે છોટો-નાના સરખો હોવા છતાં-છાંકડો-ફાંકડો-ગર્વથી અને આપ મોટાઈથી મસ્ત થયેલો હુતો. આના કરતાં ખ નો પાંદ વધારે બંધમેસતો છે. શિર મોટું હુતું, મ્હોંકડો-મ્હોંને દેખાવ-

મોટો હતો, મોટી મૂછ હતી અને વાંકડો-વાકો વાંકો-વંકાઈને-અભિમાનથી ભરેલો હોય તેવી રીતે ચાલતો હતો.

પૃષ્ઠ ૨૧.

૪ અઢકેરો-અઢકો-ઘણો. સરખાવો-ઘણોરો-થોડેરો-મોટેરો-નાનેરો. ૧૩ પાડયું છિદ્ર તે આવ્યો બહાર. ૬ માં 'તે' ને બઢલે 'ને' છે એ તો ખરાખર હોઈ શકે જ નહિં. ખ માં 'પડયું છિદ્ર તે' એમ છે-પણ પાડયું છિદ્ર તે એમ એ બંને પ્રતના પાઠ મેળવીને રાખ્યું છે. 'પડયું છિદ્ર' એમ રાખવાથી અર્થ તો બેસે છે. પાડયાં છિદ્રથી બહાર આવ્યો એવો અર્થ સુલભ છે. આંહિં તે એ પંચમી વિભક્તિના પ્રત્યયનું કાંઈ મધ્ય કાલીન સ્વરૂપ તો ન હોઈ શકે? ૧૪ સજ્જન-ખ માં સજ્જન છે-વધારે સારો પાઠ તો સ્વજ્જન હોય. ૧૮ ઉબેલો-ખેતરમાંના છોડને લાગુ થતો એક જાતનો રોગ-જેથી છોડ પર કુંગ જેવું વળે અને પછી તે બગડી જાય. આગલાં ચરણમાં ખનો પાઠ વધારે બંધબેસતો છે-સ્વીકારેલા પાઠમાં પડે ને બઢલે કરે રખાય તો વધારે ઠીક થાય. 'પડે' થી તો ઠશો ઠીક અર્થ થતો નથી. ૨૦ મોટ-મોટા.

પૃષ્ઠ ૨૨.

આડે અંક-તેની આડો આંક દેવાઈ જાય અને આગળ વધી ન શકે તેવી રીતે; અત્યન્ત. ૯ લયલીન-પોતાની વાતમાં વહીન થઈ-પોતાના મનમાં ચકચૂર બની જઈને. ૧૫. વિવેકી વડ તે કેવા હશે? બહુ ઘેરાવ હોવાથી, ઘેર ઘટા થઈ ગઈ

હોય અને તેથી થડ વગેરે ઉધાડાં ન દેખાતાં હોય, તેથી સભ્યતાવાળા એમ ? ખમાં ‘વિવેક’ પણ બરાબર નથી-વિશેષ હોય તો અર્થ ઘટાવી શકાય ખરો.

પૃષ્ઠ ૨૩.

૧૦ પુરૂં ન થાય-‘પરું ન થાય’ જોઈએ.

પૃષ્ઠ ૨૪.

૬ તેને દીશ-તેણે દીશ-તે દિશાએ, તે રીતે. આણે દીશ, તેણે દીશ, આણે તીર, તેણે તીર-એવા પ્રયોગ પ્રાચીન કાવ્યમાં અહિં તહિં નજરે પડે છે. આ ‘સંવાદ’ માં પણ ઘણી જગાએ તે પ્રયોગ માલમ પડશે. ઉમી લીટી પછી ખ માં નીચેની લીટીઓ છે:-

ધરમી બગ હું વનમાં ફરું, જીવતણી હિંસા નવ કરું.

કરું નહિં કુળ કેરી રીત, પરમારથ ઉપર બહુ પ્રીત.

૯ કહો ખ્યાત-ખ્યાત કરીને, વિસ્તારીને અમને તે કહો; આ લીટી પછી ખ માં નીચે પ્રમાણે એક લીટી વધારે છે.

ધરમી કહે સાંભળજો તમો, તમારા અર્થનું કહું છું અમો.

પૃષ્ઠ ૨૫.

૪ જ્યાં ને ત્યાં ને બહલે જ્યાંય ને ત્યાંય જોઈએ. ૯ મી લીટી પછી ખ માં નીચે પ્રમાણે લીટીઓ છે:-

કહું બગલે નીચા નમી, તે વાત સહુના મનમાં ગમી;
બગ જાવાની મનસા ધરે, ડાહ્યા એક આપે ઓચરે.
જે કોઈ તેની સાથે જાય, તેને બગલો નિશ્ચયે ખાય;
ફંદ રચી એ તો આવીઓ, ઉઘમ કરવા એહ આવોઓ,

પૃષ્ઠ ૨૬.

૧૧ રખે ચિંતા કરતા આજ ને બદલે ક માં 'રખે તમે ચિંતા કરતા જ' એમ છે. ૧૪ 'કહું' કથા એ ઉદ્યમ જ તણી' માં જ વધારાનો ભૂલથી છપાયો છે.

૧૮ વરતિયો-વાર્તિક-શ્રાવક લોકોનો જતિ.

પૃષ્ઠ ૨૭.

૧૭ વરસા-વર્ષા ઋતુમાં; ખ નો પાઠ છે. ક માં 'વરસે' છે તેનો અર્થ બેસે એવો નથી.

પૃષ્ઠ ૨૮.

૭ સૂત્ર-સુતર-સહેલું-સરળ.. ૧૦ રીઝે લાગી રાહ-રીઝવાથી, ખુશી થવાથી રાહ લાગી-રહ લાગી-લત લાગી-મોહ લાગ્યો. ૧૬ પરંતુ વહાણ, આખું વહાણ, વેચાતું લઈ લઉં. 'પરંતુ' આપે તેમાં શાનો પાડ' એ ઉક્તિમાં પરંતુ' એટલે ઠરાવથી આપવું એવો થાય છે. આંહિ પણ ઠરાવથી લેવું, હિમ્મત આપીને લેવું, વહોરી લેવું, આખે આખું જ લઈ લેવું, તાકાત હોય તેના કરતાં વધારે હિમ્મત બતાવીને વેચાતું લેવું એવો અર્થ બાસે છે.

પૃષ્ઠ ૨૯.

૨. ઉવેખે-ઉપેક્ષા કરે-અવગણે-જોઈએ તેવું માન ન આપે.

(સંસ્કૃત ઉપેક્ષ)

૩ સાર કરી-સાદ્ય કરી ન હોય ?

પૃષ્ઠ ૩૦.

ગુરૂ પૂર્ણિમાનો દન-અસાડી પુનમ. ૧૧. સાત વરસ-
અ માં શત વર્ષ છે-જેનો સુધારેલો પાઠ સાત જ હોઈ
શકે. લગ્ન માટે સાત વર્ષની ઉમ્મર બહુ નાની છે, વળી સાત
વર્ષની કન્યા આગળ તેના મોઢામાં વચનો મુકયાં છે તે બોલી
શકે નહિં-એટલે સાત નહિં, પણ સોળ હોય એમ માનવું
જોઈએ. ૧૫ આપનો અર્થ કાંઈ બેસતો નથી. અ નો પાઠ વધારે
ચારો છે. આપને બહુલે આથ વાંચીએ તો અર્થ બેસે ખરો.

પૃષ્ઠ ૩૧.

૩. અનમી જેને આપનો અર્થ બરાબર કરી શકતો; નથી.
અ માં પણ પાઠ બ્રહ્મ છે. અનમી જે જે આપ હોય તો
અર્થ કરાય કે જે પોતે બીજાને નમતા નથી એવા છે તે
પણ સાચું માનજો પ. સોનાના પ્યાલાઓમાં ચંદનના બાર
બરેલા હતા-ધસેલું-ઉતારેલું ચંદન સોનાના પ્યાલાઓ ભરીને
તૈયાર કર્યું હતું. ૮ શિવપારે-શિવનું મંદિર જ્યાં હતું તે
પ્રદેશમાં. ૧૪. ક ના પાઠમાં કશે અર્થ નીકળતો નથી તેથી
ખનો પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ૧૫ નામ નીરલે-નામે નીરલે જોઈએ.
ક માં નિરમીષ નિર્મલ જાતે રહ્યો એવો પાઠ છે.

પૃષ્ઠ ૩૨

૧ ક માં 'વળી વાર ખોટું કહું' એવો પાઠ છે-તેને
બહુલે બલવાટે ખોટું કર્યું એ ખનો પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ૬ ક માં
'દિગ્વરને પૂછે બલવાત' છે-અ માં બલવાટ છે, અને

તેજ પાઠ સ્વીકારવા જેવો જણાયાથી સ્વીકાર્યો છે. તેજ પ્રમાણે પૃષ્ઠ ૩૮ લીટી ૧૬માં પણ છેલ્લો શબ્દ ક માં બલ-વાટ છે તે પણ બલવાટ જ જોઈએ.

૧૪. અણુછતાને બદલે ક માં અણુચેત્યા છે.

પૃષ્ઠ. ૩૩.

૨. ખરે ખપોર કાલ-ક માં ' કાળ ' છે.

૪. પૃષ્ઠ. ૩૨ મે લીટી ૧૭મી માં જે બે ત્રણ વચન કહેવાનાં કહ્યાં તે આંહિ પૂરાં થયે છે. વરતિયો બ્રાહ્મણને સલાહ આપે છે કે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે તું કુંવરીને કહેજે. ૭ જાણી ભારે ભર્મ-શંકરે કહેલી વાત બરાબર છે એમ ભારે ભર્મ જાણીને-મહાભરમ-વાળી-મોટાં રહસ્યવાળી-ઉમદા ભેદવાળી-આ હકીકત છે એમ જાણીને. ૧૦. જ્યાં કપટ ત્યાં ચપટ છે-ચપટ=સીધું સપાટ. ચપટ બેસવું એટલે સ્થિર થઈ બરાબર જોઈવાઈ બેસવું. ચપટ થવું એટલે સીધું સપાટ થઈ જવું-ભાંગી તૂટી બરાબર ખરત થઈ જવું. મહાન વગેરે જે કાંઈ હોય તે ચપટ થઈ જાય એટલે તેનો નાશ થઈ જાય તે જગાએ સીધું સપાટ મેદાન થઈ જાય. જ્યાં જ્યાં કપટ ત્યાં ચપટ છે એટલે જ્યાં કપટ કરવામાં આવે છે ત્યાં બધું નાશ જ થાય છે-પરિણામ સારું આવતું નથી-બરાબર ખરત થઈ જાય છે-બધું પાય-માલ થઈ જાય છે. ૧૧-દેવ=બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણો દુનિયા પરના દેવ ગણાય છે-ભૂ દેવ. નથી ઈર્મમાં અંક-ઈર્મમાં-નસીબ પર આધાર રાખી બેસી રહેવામાં કાંઈ અંક નથી-કાંઈ આંકડો નથી (બધાંજ મીઠાં-આંકડાં વગરનાં મીઠાંજ સમજવાનાં)-કાંઈ સાર નથી-કાંઈ

લાલ નથી. ૧૨. ગવળી ગત ઘાલવી-ઉંઘા વિચાર કરવા, ખોટા મતિ કરવી, આડે રસ્તે જવું.

પૃષ્ઠ ૩૪.

૫. જો જો ઉદ્યમ કરિયે અમો-ક માં 'જો ઉદ્યમ કરિયે તે અમો' એવો પાઠ છે. ૧૨. મમત કરીને ખલવાટીઓ-ક માં મમત કરીને મુઠ ત્યાં ગયે, એવો પાઠ છે. ખલવાટ-ખલવાટ-માથામાં જેને ટાલ હોય તેવો જલ્મ-જતિઓ માથા પર વાળ ન રાખે એટલે તેમને શીશમુંડ, મુંડક, ખલવાટ, એવાં નામ અપાય છે. ખલવાટીઓ-ટાલવાળો પેલો વરતીઓ ૧૩. શીશ મુંડે જઈ કીધો સંગ-ક માં 'શિષ મૂઠ જઈ કીધો સંગ' એવો પાઠ છે. કૃશ થઈને બેઠો ત્યાંહાં-ક માં 'કરી સાથરો બેઠો ત્યાંહાં' એવો પાઠ છે. ૧૪. કૃશ થઈ-પાતળો થઈ-શરીર સંકોડીને ૧૫. દેવે કપટકારી-કપટ કરનારને ઓળખી લીધો. ૧૬ લેહ=કપટ; હગો. પૃષ્ઠ ૩૫.

૧. રમઝમ કરતી બાળ-ક માં 'રમતાં રમતાં બાળ' છે. ૭ તાંદુલા-તાંદુલ-અક્ષત-ચોખા. ૮. મી લીટી પછી ક નો પાઠ

શિવ પૂજન પરતાપથી, સરશે મારાં કાજ;
તવ વિપ્ર ત્યાં બોટીયો, સાંભળ સલુણી રાજ.
વર પામે વય વીશનો, કડું હું રૂડાં કાજ;
તુજ મનમાં જેવો ગમે, તે વર આપું આજ.
કુપાત્ર સુમ કે મૂઠ વર, આપું તુજને પ્રચંડ;
માગેલો વર એમ મળ્યો, જોતાં ન મળે નવ ખંડ.

શ્યામાએ સાંભળી વારતા, કૌતુક દીઠું સર્વ;
કર જોડી નીચી નમી, મેલી મનનો ગર્વ.

વિપ્ર બોલે બીજીવરાં, સાંભળ સુંદરી વાત;
કાલ બપોરે નીસરે, તેડી સહીયર સાથ.

આ પાઠમાં વિપ્ર (લીટી બીજી વધા નવમીમાં) છે તેથી અર્થમાં કાંઈ મેળ આવતો નથી-બીજી રીતે પણ કાંઈ કાંઈ અર્થખામી વાંચનારને જણાશે. ખનો પાઠ જે ઘણે ભાગે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે તે વધારે બંધબેસતો છે. ખ માં સાતમી લીટી પહેલાં પૂજા પ્રદક્ષણ કરી, પ્રેમદા લાગે પાય એવી એક લીટી છે તે ઉમેરવાને બદલે શિવ પૂજન પ્રતાપથી એ જ લીટી રાખી છે. ૧૧. મી લીટીમાં પ્રમદા લાગી પાય ને બદલે 'પ્રેમદા લાગા પંથ' પાઠ છે. કંથ સાથે પંથજ જોઈએ-પણ તે અર્થવાહી નહિં લાગવાથી પાય કર્યા છે. વર આપો વર વંશનો-સારા ઉંચા વંશનો મને વર-પતિ-આપો. ૧૫-મુંડક-મુંડીઓ-મુંડ-બલ્વાટ-વરતીઓ.

પૃષ્ઠ ૩૬.

૧. તેણે પંથ-સરખાવો આગળ આવી ગએલ આણે તીર, તેણે દીશ વગેરે. ૧૨. અચરત તાતને કહેત-‘ખ’ માં તાતને કીધું જાણ્યું એમ પાઠ છે. કહેતનો અર્થ બેસતો નથી. કહેજ એમ હોય એવી કલ્પના કરી શકાય?

પૃષ્ઠ. ૩૭.

૧. જેહ વચન-પેલાં સાંભળેલાં તે. ૨. પૂજાને જાય-પૂજાને

માટે-પૂજા કરવા માટે જાય. ૭. સૂર=સૂરજ. ૧૧. ન્હાલ-
ન્યાલ. ૧૮. જોવા તેને ઠોર-ઠોર-ઠેકાણું. તેને એ તેણે હોય ?
પૃષ્ઠ ૩૮.

૫. નિશાને વાય-નિશાન વાઈ રહ્યાં-વાગી રહ્યાં હતાં.
ખ માં ધાય છે-નિશાન પર ધા લાગી રહ્યા હતા. ૬ વર વર
વાયુ-સારા, સુંદર, મનગમતા વાયુ. ૧૦. ઉછળે-ક્રમાં ઉઠીયાં છે-
તના કરતાં ખનો ઉછલે પાઠ ઠીક લાગે છે. આનંદથી ઉછળી રહ્યાં
છે. ૧૩. અગર ધુપે ઉવેખાયો-આ વચન સુગંધ પ્રસરી રહી હતી-
ધુપનો સુવાસ ફેલાઈ રહ્યો હતો એવા વર્ણનમાં વપરાય છે. ઉવે-
ખવું એટલે તો ઉપેક્ષા કરવી-ની દરકાર ન કરવી-તુચ્છ ગણવું.
આ અર્થ આંહિ બંધ બેસે નહિં. લ. ગો. પટેલના શબ્દ કોશમાં
આગળ ધરવું; સુવાસ પ્રસારવો એ બીજો અર્થ આપ્યો છે પણ
ઉવેખવું એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઉદ્ધ દ્વિષમાંથી ઠાઢેલી હોઈ
તેવા અર્થ પર બહુ શ્રદ્ધા બેસતી નથી. તે વિષે છેવટનો મત
આપવાની હિમત ધરવા જેવું નથી-માત્ર એક સૂચના તરીકે
મૂઠી શકાય કે ધુપે. અગર ઉવેખીયો-ધુપ એવો સરસ હતો કે
તેણે અગરની સુગંધને પણ હલકી બનાવી-ઉવેખવુંના સામાન્ય
રીતે લેવાતા અર્થને આ પ્રમાણે ઘટાવી શકાય તેવું છે. ઉવેખવું
એ ઉદ્ધ દ્વિષ પરથી નહિં, પણ ઉપ ઇક્ષૂ-ઉપેક્ષૂ પરથી થએલો
શબ્દ છે એ તો વ્યુત્પત્તિ વિષે જરાક પણ સમજ ધરાવનાર
સ્વીકારી-સમજી-શકે તેવું છે.

પૃષ્ઠ ૩૯.

૧ વિચાર કરે મન મૂઠીયો-મૂઠિયો-તે મૂઠ-મનમાં વિચાર
કરે છે. ૪ મુહ્યવાન મોહોરોનાં સેવનથી આપણું ઝેર ઉતારીશું.

અગર મૂલી મોહરો-મૂલી તે મૂળી લઈ, કોઈ કોઈ મૂળીયામાં રહેતા સારા ગુણનો લાભ ગણી, મૂળી મોહરો એટલે જડી બુટ્ટી જેવાં મૂળીયાં અને મોહરો એમ એક અર્થ કરી શકાય ? ૭ રાજ-કુંવરી વેહર-રાજકુંવરીની વેરે-સાથે. ૧૩-૧૪. ૬ માં નીચે પ્રમાણે પાઠ છે.

પાકું ફળ બિલી તણું, પડીયું તેને શીષ,
વિપ્ર જોવાને ત્યાં ગયો, (શી) લીલા કરી છે ઇશ.

૧૫. વાગ્યું માથે મરમ-માથા ઉપર મમ લાગપર વાગ્યું.
૧૯ ચર્ચાય-ચર્ચા-બનેલી હકીકત. ય વધારાનો છે. ૨૧ કેસરી-કેસરવાળી સુંદર અરચા-અર્ચા-પૂજા-કપાળે પૂજા વખતે કરેલ કેસરી તિલક.

પૃષ્ઠ ૪૦

૧૨. વૈકુંઠનાથ-ખરી રીતે તો કૈલાસનાથ એમ જોઈએ-પરંતુ શિવ વિષ્ણુમાં સામળે એકતા જ જોઈ છે એટલે વૈકુંઠનાથ એ શબ્દ વાપર્યો છે. ૨૦ બારે વાટે જાય-હજાર રીતે જતું રહે-તદન નકામું થાય.

પૃષ્ઠ ૪૧.

૬. મુંડક મુંડકટકા થયું-૬ માં 'મૂઠ કચુર કડકા થયો છે.
૧૭. અગમ નિગમ-નિગમ-વેદ. અગમ નિગમ=અગમ્ય, એકદમ સમજી ન શકાય તેવી, વેદ વિદ્યા. ૧૯ નાટક ચેટક કમમાં કુશળ હોય તેવી અને રૂપ સ્વરૂપમાં પણ સારી હોય તેવી ગુણકા. ૨૨ ખરીદદાર-ખરીદ કરનાર.

પૃષ્ઠ ૪૨.

૪ જે વાણી થતી કર્મને જોરાવર કહે છે તેનો અર્થ એટલોજ કે તે અજાણ્ય છે-સમજતો નથી. ૭. કોઈની પક્ષ-નો પક્ષ વધારે ઠીક કહેવાત. ૧૩ કર્મનું બીજ શું છે, મૂળ શું છે, તે રાજસલા રીઝીને મને કહો ૧૬. કર્મજ રતિ-રતિ એટલે ઘણું થોડું. ૧૭. અંક-આંક-આંકડો-કિમ્મત.

પૃષ્ઠ ૪૩.

૧૧. દુઃખે-દુઃખ વેડીને-હિમયથી. ૧૬. અધકે-હુધમાં છારા-હડિ-કે ખટાશ નાખી મેળવવું તે અધકવું.

પૃષ્ઠ ૪૪.

૨. ભારે મેઘ ને બહલે ખ માં 'ભારે ઇંદ્ર'-છે, ભારે ને બહલે ભારે-જ્યારે-હોય તો વધારે સારું. ૧૬. નવ ગ્રહે=નવે ગ્રહ-બધાજ ગ્રહો. કર્મ પ્રમાણે ખાય ને બહલે ક માં કર્મ પરોણા ખાય છે. હિમ બધા કરે છે, અને કર્મ હોય તે પ્રમાણે બધા ખાય છે. એવો અર્થ ખ ના વાંચનથી નીકળે છે. ક ના 'પરોણા' પાઠથી નીકળતો અર્થ એટલો સારો લાગતો નથી.

પૃષ્ઠ ૪૫.

૩ ક માં લોડું પાણીને કર્મજ હાડ એવો પાઠ છે. ૧૧ કયાં-તર કહ્યા-જૂદી જૂદી કથારૂપે તે કહ્યું. ૧૩. રાવળું-રાજ્ય-રાજાની એઠક. કરો રાવળું તાજ-રાજસલા છોડીને-રાજ્યની સેવા ચાકરી છોડીને આદ્યા જાઓ. બીજું ચરણ ક માં 'કરે રાવળું રાજ' છે. તેના કરતાં ખ ના પાઠનો અર્થ વધારે ઠીક જણાય છે. ૨૦. કમાં સીવે સાંધે સુવર્ણ ઘડે, ઘણો ઘણાને ઘાય એવો પાઠ છે.

પૃષ્ઠ ૪૬.

૧. તસ્કર તોલે જીવટે-એ ખનો પાઠ છે. ક્રમાં તસ્કર તે જે બૂવટે છે. કના પાઠનો અર્થ ખરાબર બેસતો નથી. જીવટે-જીવટે. તસ્કર-ચોર-જીગારથી લે છે-તસ્કરનો અર્થ ચોર છે, એટલે જીવટે જીગારથી ચોર લે છે એમ અર્થ બેસાડતાં મુશ્કેલી પડે છે. ચોરી કરવી એ જીગારના જેવુંજ છે એમ માની અર્થ બેસાડીએ તો કાંઈક અર્થ નીકળે. તસ્કર પણ ઉઘમ કરે છે એમ કહેવાનો હેતુ જણાય છે. જરાક કલ્પના કરી તસ્કર તોડે બૂવનો એવો પાઠ લઈએ તો અર્થ સરળ થઈ જાય-તોળે ને બહલે તોડે તો હોઈ શકે-જીવટે, કે જીવટે બહલે ને બૂવનો હોઈ શકે ખરું? લિક્ષા લે શિર લાર એનો અર્થ પણ બેસે એવું નથી. ખમાં લિક્ષાને બહલે ભરવા છે-પણ તેથી પણ અર્થ કાંઈ સુધરતો નથી. ભરવા એટલે લિખારી કે મજૂર એવો અર્થ હશે? ૧૫ લખ આગળ જે લક્ષ્મી થઈ-૧-૭ માં લક્ષણ આગળે દાજમાં લહી-એનો પાઠ છે. આમાં દાજમાં એ દાજમાં વાંચી શકાય. ખ નો કાંઈ અર્થ નીકળે છે. આગલાં લક્ષણ દાજમાં લઈ, કામઠળાએ વાવ કહી એમ કાંઈ બેસારાશે.

૧૭ સમતુલ-ખને એકજ અર્થના શબ્દો છે.

પૃષ્ઠ ૪૭.

૧ 'તેમ એક કહું' ન બહલે ક માં 'નામ એક કહું' છે.
૨. પ્રથમ કર્મ તણું હોય બીજા-ખ માં પ્રથમ કર્મ હૂતું એક બીજા એવો પાઠ છે. ૫ કના પાઠનો અર્થ બેસતો નથી.

ખના પાઠમાંથી કાંઈક અર્થ નીકળે ખરો. ઓછું કર્મ હોય તો લક્ષણ દીસે તેમ ભાર ઉપાડનારો થાય. ૭ અડે (?) લાગુ રહે. ૧૩ આય-તાકાત. અણુગણે પાય-ઉઘાડે પગે. ૧૫. પાયક-પાય-હળ-પગે ચાલનારા નોકર. પાખર-સવાર-ઘોડેસ્વાર નોકર. સદાવ્રત આપે છે વાસ-વાસને બદલે ખાસ હોય તો વધારે સારું વાસ-પોતાને વાસ-મકાને. 'પાયક'ને બદલે ૪ માં 'ગાયક' છે.

પૃષ્ઠ ૪૮.

૪૭ મા પાનાની છેલ્લી લીટીથી બીજી જાતના-ઉઘમ કર્યા છતાં તે પ્રમાણે કૃળ નહિં પામનારા-ગ્રાહ્યજની વાત ઠહી છે. ૧૯ ને ટળે ઉઘમ તરતથી-૪ માં તેટલા ઉઘમ તરતથી છે અને ૫ માં 'ન ટળે' છે-પણ તે બેને મેળવીને ને ટળે કરવાથીજ કાંઈક અર્થ નીકળે છે. ઉઘમ તુર્ત કરવાથી, માથે જે મતં લખ્યાં છે-મૃત્યુ છે-તે પણ ટળી શકે છે-જરાવાર દૂર રાખી શકાય છે. ચાંપતા ઉપાયથી કેટલાક રોગને દાબી શકાય છે અને મોત સામું આવેલું પણ ઉઘમથી કેટલીક વાર તુર્ત માટે તો ટાળી શકાય છે.

પૃષ્ઠ ૪૯.

૧૦ સ્વર્ગ મટામટ રહો-સ્વર્ગમાં જેમ આંખ મટ મટાવ્યા વિના દેવો રહે છે એમજ રહો-આંખો મટમટાવવી એ પણ ઉઘમ છે માટે તેટલો ઉઘમ પણ કરવો જોઈએ નહિં. ૧૧-૧૨. જગ્ય-પાગ્ય-જગા-પાય. ધન ધન સૌકો ધાય-ધન્ય ધન્ય છે એવા ઉઘમને-કે જેને માટે સૌ કોઈ ધાય છે-હોડાહોડ કરી રહ્યા છે.

પૃષ્ઠ ૫૧

૮ મી લીટી પછી ખ પ્રવમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

શ્રીગોડ માલવી વીપ્ર સુભ, વીરેશ્વર શુભ ધામ;
 સામળજી સુભ જોડનો, જાણે ગુજર ગાંમ.
 શેવઠ શ્રી અંબા તણો, વેગનપુરમાં વાસ;
 સુભ કપાએ સ્વરસતી, કીધો પોતાનો દાશ.
 કીરત તે કવી તણી, નીરમલ રૂડાં નામ;
 માતર પ્રગણે મોરવી, શીંહેજ સીરોમણ ગામ.
 વીરેશ્વર માહદેવ છે, પ્રગટ લોલો નાથ;
 લાખેણો લાડુ ચડે, સ્વામણ ચોખા સાથ.
 કોતક છે તાહાં ઠારમું, જોવા સરખી જાત;
 દરશન ઇચ્છે દેવના, તે માનવ કોઈક માત.
 કણુખી કરણુ શમો વશે, મનજી શુભ મહેરાંણુ;
 રખીદાસ રાજસ વડો, સુભ કરમે સુજાણુ;
 પુન્યમ પ્રીત્યે કરે, ધરમ કામ ધર ધીશ;
 નવાણુ ખોદાવાં નવલાં, નીત્ય નિરમલ જીનાં નીર.
 વીક્ષાત કવીની સાંભળી, પાઠવીઓ તે પુત્ર;
 સામલજીને તેડો સુજમાં, સુભ સંજોગે સુત.
 ખાન પાન જુમી લલી, વાડ વત્ર વવેક;
 કર જોડી કવીને કહું, પૂછું પ્રસ્નજ રેક.
 શાસ્ત્ર શકલ મેં સાંભલાં, જાણો તેનો મર્મ;
 કરૂણા કર તમે કોહો, ઉઘમ વડો કે હર્મ.

ગ્રંથ કરે તે સ્થાનકે, બુધી આપ પ્રમાણ;
 સભા સહુમાં સેલીઓ, શામળ કવી શુભણ.
 ભટ એક ભુપત સમો ગુણસાગર ગમાન;
 દસુંદી રખીદાસને સુભ પામે સંતાન.
 સુખ્યો ગ્રંથ સભા વીખે, પંડીત બેઠા પાસ;
 શ્રીગોડ શામક વેદનો, કહે કવી સામલદાસ.
 પ્રાક્ષણ આદ્ય કવીજન ગુહુ, ભાટ ચારણ કવી હોડ;
 પગે લાગી પ્રણમું દોઅમાં દેશે ખોડ.
 શાસ્ત્ર સાખથી મીઠું કહું, ઉચ્ચ કરમ અતીકાસ;
 જેજે બોલો મહા રૂદ્રની કહે કવી સામલદાસ.

તે લીટીઓ હાલમાં નીચે પ્રમાણે લખવી ઠીક ગણાય.

શ્રીગોડ માળવી વિપ્ર શુભ, વીરેશ્વર શુભ ધામ;
 સામળજી સુત જેહનો, બાણે ગુજર ગામ.
 સેવક શ્રી અંગા તણે, વેગનપુરમાં વાસ;
 શુભ કૃપાએ સરસ્વતી, કીધો પોતાને દાસ.
 કીરત તેહ કવિ તણી, નીરમળ રૂડાં નામ;
 માતર પરગણે મોરવી, સિંહુજ શિસેમણ ગામ.
 વીરેશ્વર મહાદેવ છે, પ્રગટ લોળો નાથ;
 લાખેણી લાડુ ચડે, કાવા મણ ચોળા સાથ.

ક આમા વિરામ ચિન્હો છે તે મૂળમાં નથી. તેમાં તો દર અરણે ॥ એમ ૦
 લીટીઓ છે અને કદી પૂરી થાય ત્યાં ॥૧૧॥ એમ છે. (૧૧ એ કદીનો આંકડો છે

કૌતક છે ત્યાં કારમું, જોવા સરખી જાત;
 દર્શન ઇચ્છે દેવતા, તે માનવ કોણક માત્ર.
 ઠણી કરણ સમે વસે, મનજી સુત મેહેરાણ,
 રખીદાસ રાજસ વડો, શુભ કરમે સુજાણ.
 પુન્ય મહા પ્રીતે કરે, ધરમ કામ ધરખીશ,
 નવાણુ ખોદાવ્યાં નવલાં, નિત્ય નિરમળ જેનાં નીર.
 વિખ્યાત ઠવિની સાંભળી, પાઠવીઓ તે પુત્ર,
 સામળજીને તેડયો સુંજમાં, શુભ સંજોગે સુત્ર.
 ખાન પાન ભૂમી ભક્તી, વાડ વૃત્તિ વિવેક,
 કર જોડી કવિને કહ્યું, પૂછું પ્રશ્નજ એક.
 શાસ્ત્ર સકળ મેં સાંભળ્યાં, જાણ્યો તેનો મર્મ,
 કંઈકા ઠરી તમે કહો, ઉદ્યમ વડો કે કર્મ.
 અથ ઠયો તે સ્થાનકે, બુદ્ધિ આપ પ્રમાણ,
 સભા સહુમાં શોભીઓ, સામળ ઠવિ સુજાણ.
 ભાટ એક ભૂપત સમે, ગુણસાગર ગમાન,
 હસુંતી રખીદાસને, શુભ પામે સંતાન.
 સોંખ્યો અંથ સભા વિષે, પંડિત બેઠા પાસ,
 શ્રીગોડ શામક વેદનો, કહે ઠવિ સામળદાસ,
 બ્રાહ્મણ આદિ કવિ જન સહુ, ભાટ ચારણ કવિ હોડ,
 પગે લાગી પ્રણમું, કોઈ મા દેશે ખોડ.
 શાસ્ત્ર શાખથી મેં કહ્યો, ઉદ્યમ કર્મ ઇતિહાસ;
 જે જે બોલો મહાકવિની, કહે ઠવિ શામળદાસ.

આધુનિક વાચકો માટે જૂનાં કાવ્યોની નકલ કેવી કરવી એ જરા કઠણ પ્રશ્ન થઈ પડે છે. એક તો જૂની જોડણી જુની; બીજું લઢીઆઓએ તેમાં પોતાના જ્ઞાનાજ્ઞાન પ્રમાણે અનેક સુધારા વધારા કર્યા હોય તેનું તારણ કરવું, તુલના કરવી; ત્રીજું હાલના સમયમાં પણ જોડણીની અનંક પ્રતિની ભિન્નતા; ચોથું સામાન્ય લોકની રૂચિ એક તરફ, પંડિતોની બીજી તરફ, અને વિદ્યાર્થીઓની વચગાળામાં લટકતી વૃત્તિ; પાંચમું ગમે તટસ્વી કાળજી રાખે તો પણ છાપનારાઓની મુંઝાવી નાખનારી ગડબડ; આ બધા કારણો ભેગાં થવાથી એક ધોરણ નિશ્ચિત કર્યું નથી-થઈ શક્યું નથી-તો પણ ઉપર આપેલા એ ઉતારા પરથી સાધારણ રીતે, કયું ધોરણ રાખવામાં આવ્યું છે તે જાણી શકાશે. આશા છે કે નવા વિદ્યાર્થીઓ આવી આવી બાબત પર કાંઈક ધ્યાન રાખતા થશે, કાંઈક રસ લેતા થશે અને ભવિષ્યમાં ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત થઈ સર્વમાન્ય બનાવવામાં સારો ભાગ લેતા થશે.

શબ્દકોષ.

નોંધ--શબ્દકોષમાં કાંઠિસમાં સ લખ્યો છે તે સંસ્કૃતને માટે છે; ના નામ માટે, વિ વિશેષણ માટે છે. સ પછી જે શબ્દ આપ્યો છે તે શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ છે. કાંઠિસમાં ૧-૨-૩ લખ્યા છે તે એક શબ્દના જૂદા જૂદા અર્થ છે.

અગોચર (વિ) (સ)=ન દેખી શકાય તેમ. ગો=આંખ. ગોચર=આંખે ચડે તેવું. અગોચર=આંખે ન ચડે--ન દેખાય તેવું.

અજીત (વિ) (સ)=ન જીતી શકાય તેવું.

અડે-અડવું=અડકવું. (૨)
લાગુ રહેવું.

અધસસ્તો=અધો શ્વાસ ગયો હોય તેવો.

અણછતું (વિ) છાતું; ખીજાને ખગર ન પડે તેમ.

અધ્રકે-અધ્રકવું=મેળવવું; આ

ખરવું; દુધમાં ખટાશ નાખવી (દહીં ખનાવવા માટે.)

અંતર (ના)=તકાવત.

અભ્યાગત=આવેલો; મહેમાન.

અરગત્વા=એક જાતનો સુગંધી પદાર્થ.

અરચન (સ. અચન)=પૂજન, પૂજા.

આર્જવ (સ)=દરિયો.

અવસાન (સ)=છેડો; અંત; મૃત્યુ.

આહાર (સ. આહાર)=ખોરાક; ખાવાનું.

આધેરો=આધે; ફૂર.

આચરણ-આચરણુ=વર્તવું તે.

આહર=માન.

આભૂષણ=અલંકાર; ધરણું.

આયુધ=હથિયાર.

ઉદક=પાણી.

ઉદીઓ (સ. ઉદિત)=ઉદિત થયો; ઉગ્યો.

ઉપલો=છાડને થો એક જાતનો રોગ.

ઉવેખે-ઉવેખવું (સ. ઉપેક્ષ) = ઉપેક્ષા કરવી; ની દરકાર ન કરવી; હલકો-તુચ્છ ગણવો.

હિલ્લાસ=હલ્લાસ; હોંસ.

એળે ગયો=ફાકટ ગયો.

આચ્છવ (સ. ઉત્સવ)=પુશાલી; હવે.

ઓરતો=હાવે; ઇચ્છા. ઓરતો રાખીશ માં મનમાં જે કાંઈ ઇચ્છા હોય તે દબાવી રાખીશ નહિ.

કંચુપો=કંચુકી; ચોળી.

કથાંતર=બીજી કથા. (૨) કથાની અંદર.

કરંડ=કરંડિયો.

કામ ધનુષ=કામદેવનું ધનુષ.

કામરૂ-દેશનું નામ.

કાર=આખર; વકર; ભાર.

કાસદું=કાસદનું કામ; સંદેશા લઈ જવા લાવવાનું કામ.

ફટાય-ફટાવું=અથડાવું; હેરાન થવું.

કોડ=હોંસ; ઇચ્છા; અભિલાષ.

કોપ=ગુસ્સો.

કોતુકી=કોતક કરનાર.

ક્ષિપ્રા-તર્કીનું નામ છે.

ખટ=છ.

ખાણખોલણ=ખોળાંખોળા; શોધાં શોધા; અહિં તહિં ખાણી ખોળી જોવું તે.

ખલવાટ (સ. ખલ્વાટ) જેને માથે ટાલ હોય તે; ટાલિયો જેન જતિ માથે મુંડન કરાવે ટાલ જેવું રાખે છે તેથી જે જતિને માટે તે શબ્દ વપર્યો છે.

ખીર (સ. ક્ષીર)=દુધ.

ખુરાસાન દેશના એક ભાગ.

નામ.

ખોડ=ખોટ; ખામી.

ગર્થ=નાણું; પૈસો; ધન.

ગળથુથી-નાનું છેકડું ધાવતાં

શીખે ત્યાં સુધી તેના મોઢામાં

ગોળ ઘી તથા પાણી ભેગાં

કરી રૂના પુમડાવતી મોઢામાં

ટીપે ટીપે મૂકવામાં આવે છે તે.

ગાંધ્રાહ્મણ=ગાય અને ગ્રાહ્મણ

ઘરદેવ=ઘરના દેવ=પતિ;

ઘણી.

ચંદ્રવદની (નારી જાતિ)=ચંદ્ર

જેવું જેનું વદન છે તેવી સ્ત્રી.

ચિત્રામણ-ચિત્ર. ચિત્રામણ લે-

ખ-કેમ જાણે ચિત્રમાં આ

લેખાયા હોય તેવા.

છેક-છેહ=(૧) છેડો (૨) છેદ-

કાપ (૩) દગો; પ્રપંચ.

જદા-તદા=જ્યારે-ત્યારે.

જનક=પિતા.

જસ (સ. યશસ)=જશ; કીર્તિ.

જાયક (સ. યાયક)=જાયનારા;

માગનારા.

જીવતી (સ. યુવતિ) જીવાન સ્ત્રી.

જીગદીશ-જગદીશ=જગતનો

ઇશ-ધણી; પરમેશ્વર.

જેર-સ્ત્રીઓને પગમાં પહેર-

વાનું એક ઘરેણું.

જ્યોત (સ. જ્યોતિ)=પ્રકાશ;

તેજ.

ટેલ-ગ્રાહ્મણ અગર બીજા કોઈ

જાયક અમુક શબ્દો વારંવાર

બોલ્યા કરી પોતાનું ધારણું

પાર પડતાં સુધી કર્યું કરે છે

તેને ટેલ નાખવી કહે છે.

ટુંકડું=નજીક.

તપેસરી=ઘણું તપ કરનાર;

મોટો તપસ્વી.

તત્ખેવ=તત્ક્ષણ, તત્કાળ [સ.

ક્ષિપ્ર-પ્રાકૃત બિપ્પ પરથી ખેવ.

તાન=ધુન; લેહ; તોર. (૨) રા-

ગમાં તાન મારવી તે.

તાંદુલા-તાંદુલ=ચોખા.

તિલ=તલ.

તૃણવત=ઘાસ જેવું નકામું;

તુચ્છ.

ત્યાજ=ત્યાગ.

તટ (સ. તટ)=તીર; કાંઠો.

દાતાર=આપનાર.

દારા=પતની.

દારિદ્ર્ય=દરિદ્રતા.

દીપક=દીવો.

દુવાત=ખડીએ.

દ્વિજ=બ્રાહ્મણ. એ શબ્દના બીજા પાણ અર્થ થાય છે. ખેવાર જન્મે-આવે-તે દ્વિજ-દાંત.

પક્ષી એ પાણ દ્વિજ કહેવાય.

દ્વિજવર=મોટો, સારો બ્રાહ્મણ.

ધનપતિ-ધનનો રાજા; પૈસા-

દાર; સાહુકાર.

ધીર=ધીરજ.

ધુનીયો-ધુની=ધ્વનિ-વેદની ધુ-

નીયો કરે-મોટા અવાજે વેદના

પાઠ કરે.

નાગ=સાપ.

નાદ=(૧) અવાજ (૨) અહંકાર

(૩) છંદ, લત.

નામું-નમાવું.

નિત નિત-નિત્ય નિત્ય=હંમેશા

નિરભાગી-નિર્ભાગી=ભાગ્યહીન

નિરોગી=આરોગ્ય; રોગવિનાનું

નીર=પાણી.

નીરવાણુ-નિર્વાણુ=નક્ષી; ખચિત.

નૈષધ-દેશનું નામ છે.

નીશાળ-સંસ્કૃત લેખશાળા-

પરથી લેહશાળા-નેહશાળા-

નેશાળ-નીશાળ એમ ઉતરી

આવેલો શબ્દ છે.

પંચામૃત=પાંચ અમૃત. દુધ,

દહિં, ઘી, મધ, સાકર એ પૂ-

જનનાં પંચામૃત ગણાય છે.

પટરાણી=પહેલાં પરણેલી-રા-

જા સાથે રાજ્યાસાનમાં જેને

ભાગ આપવામાં આવે-જેને

રાજ્યાલિષેક થયો હોય તે

રાણી. પટરાણી પરથી પટ-

રાણી.

પરવરવું=જવું.

પરભાત (સ. પ્રભાત)=પરોઢીયું

પરહરો-પરહરવું=તજવું.

પ્રસાય. (સ. પ્રસાર) = ફાપા;
 મહેરબાની.
 પાખર = જેને ઘોડાને પાખરવા
 પડે છે તે - ઘોડેસ્વાર.
 પાય = પગ.
 પાયક = પગે ચાલનાર; પાળો.
 પાટ રાજપાટ - રાજની ગાદી;
 રાજનો કારભાર.
 પાતક = પાપ.
 પાળંડી = ઢોંગી.
 પાંગળો = હુલો, પગે ખોટવાળો.
 પોળ (સ. પ્રતોલિ) = દરવાજો.
 પ્રતિહાર = દરવાન.
 પ્રકુલિત = વિકસેલ.
 પ્રાશન = ખાવું તે.
 પ્રીછે - પ્રીછવું = જાણવું.
 પ્રાઢો - પ્રાઢ = પીઢ; મોટો; પુખ્ત
 બગ = બગલો.
 બંદીજન = ભાટ ચારણ; વખાણ
 કરનારી જાતના લોકો.
 બાજીગર = હાથ ચાલકીના ખેલ
 કરનાર; મદારી; સાપ વગેરેને
 પકડનાર.

બાણ (સ. બાનુ) સૂર્ય.
 ભૂષણ = અલંકાર; આભૂષણ.
 લેદ = (૧) રહસ્ય - ખરો સાર.
 (૨) તકાવત.
 ભોગ = ભોગવવું તે.
 બ્રગુટી - બ્રહ્મટિ = ભસ્મર.
 મઘડુ - દેશનું નામ છે.
 મણિધર = જેને માથે મણિ હોય
 તેવો સર્પ.
 મથ્યા - મથવું = ઘસવું; શ્રમ કર
 રવો.
 મનસા (સ. મનીષા) = ઇચ્છા.
 મહિપત - મહીપતિ = રાજા.
 માગણ = માગનારા; જાચક.
 માનુની = સ્ત્રી.
 માનુભાવ - મહાનુભાવ == મોટા
 માણસ.
 મામ = મમતા; મોટાઈ; અહં-
 કાર.
 માડ - દેશનું નામ છે.
 મીન = માછલું.
 મુજરો = નમસ્કાર; સલામ; પ્ર-
 ભામ; મોટા માણસ પાસે

જતાં નમ્રલાવે કુરનસ યજ્ઞ-
વવી તે. (ગુણકા મુજરો કરે
છે તે અર્થ જૂદો છે.)

મૂપક=ઉંદર.

મૃગલોચની-મૃગ-હરણના જે-
વાં જેનાં લોચન છે તેવી સ્ત્રી.

મૃદંગ=પખવાજ; જે હાથે વ-
ગાડવાનું વાજીત્ર-પખાજ.

મેઢપાટ=મેવાડ.

મોદિક-મોદક=લાડુ.

રઠીઆળી=સુંદર; શોભિતી.

રણુ=(૧) ઋણ-કરજ. (૨) સં-
ગ્રામ; લડાઈ.

રસના=જીભ.

રામા=સ્ત્રી.

રાવળું=રાઘવ-રાઘવની બેઠક.

લયલીન=લેહમાં લીન; પોતાના
તાનમાં મશગુલ.

લવરી=બકબકાટ; અર્થ વગ-
રનું બોલ્યા બોલ કરવું તે.

લોચન=આંખ.

વંક=વાંક

વંઝા=વાંઝણી.

વણુસે-વણુસવું=બગડવું.

વનિતા=સ્ત્રી.

વર (ના)=પતિ (વિ) સાફ

વરતિયો=વર્તિક; જૈન જાતિ.

વર્ણુ=લોકની જાતિ. (૨) રંગ
(૩) શરીરની કાન્તિ.

વાચ=વચન.

વાડવ=ગ્રાહણ.

વાણુ=વાણી.

વાદ=ચર્ચા.

વાર=(૧) વખત (૨) દિવસ
(૩) પાણી.

વારાંગના=ગુણકા.

વાચક=વચન.

વાસ=(૧) રહેઠાણ (૨) ગંધ.

વિકાસ્થું-વિકાસવું=ઉઘાડવું;
પહોળું કરવું.

વિપરીત=ઉલ્થું.

વિષવાદી=વાદી; વિષવાળાં જાન-
વરોને વશ કરનાર.

વૃષ્ટ (સ. વૃષ્ટિ)=વરસાદ.

વેઠાણી=વેઠી શકાઈ; સહન
થઈ શકી.

વેળી=અંખોડો.

વેંઢારછ=વેંઢારે છે-નકામો ઉ-
પાડે છે.

શત્રુ=દુશ્મન.

શિખ=(૧) શિખા. માથાપર
ચોટલી તરીકે રખાતા વાળ.

(૨) રજા (શિખ માગવી)

(૩) શિક્ષા=શીખામણ.

શીશ=માથું.

શૂલપાણિ=જેના હાથમા શૂલ
છે તે; શંકર.

ષોડશ=સોળ.

સંચરી-સંચરવું; નીકળવું, ઉ-
પડવું.

સંહાર=મારવું તે.

સનમુખ-સન્મુખ=સામે મોઢે.

સમશેર=તરવાર

સરિતા=નદી.

સહોદર=ભાઈ.

સાખ=સાક્ષી; પુરાવો.

સાન=ઈસારો.

સુખડી=સાડું સાડું ખાવાનું.

સુખપાલ=એક જાતની હડદોલો
ન લાગે તેવી પાલખી.

સુમ=લે.બી.

સૃષ્ટ=સૃષ્ટિ.

સેવ=સેવા; ચાકરી.

હયપતિ=ઘોડાઓનો પતિ; જે-
ને ઘેર ઘણા ઘોડા હોય તે.

હરસિદ્ધ=હરસધ માતા; જેનું

મુખ્ય સ્થાન ઉજ્જૈણીમાં છે-
ખીજું સ્થાન કાઠીયાવાડમાં
પોરબંદર પાસે મિઆણી ગામ
પાસે છે.

હવન=દેવ દેવતાઓને પ્રસન્ન
કરવા અગ્નિમાં ઘી જવ વગેરે
નાખી હોમ કરવો તે.

હામ=હિમ્મત.

હોંકારડો=હોંકારો; વાર્તા થતી
હોય ત્યારે સાંભળનારાઓ-
માંથી એક જણ હં હં કરી
હોંકારો આપે તે.

